פרסום מיוחד

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

לקחי מלחמת ה-7 באוקטובר ותפיסת הביטחון של ישראל

עזר גת | 11 בנובמבר, 2026

תוכן עניינים

מבוא 3

איכות מול כמות 4

תפיסת הביטחון 4

מלחמת ה-7 באוקטובר ולקחיה 4

כמות: צה"ל לא קטן מדי 5

צבא המילואים: היכן נדרש תיקון? 8

איכות: הטכנולוגיה שמשנה את שדה המערכה 9

משמעויות לתקציב הביטחון 11

"כוח מחץ" מול "כוח עמידה" 12

תפיסת הביטחון: הכרעה מהירה, התקפיות, העברת המלחמה לשטח האויב, מתקפה מקדימה 12

מלחמת ה-7 באוקטובר ורקעה 13

איראן 13

ארגוני "ההתנגדות": חזבאללה 16

ארגוני "ההתנגדות": חמאס 17

לקחים 18

הרתעה והתרעה 20

ההרתעה לקראת מלחמת ה-7 באוקטובר ובעקבותיה 20

התרעה למלחמה: ה-7 באוקטובר בפרספקטיבה רחבה 21

הסברים טובים ופחות טובים לכישלון התרעות אסטרטגיות 21

הפתעת ה-7 באוקטובר 22

מה ניתן לעשות? 24

תמיכה מעצמתית – ארצות הברית 26

רקע היסטורי 26

מלחמת ה-7 באוקטובר 26

מבט לעתיד 27

"האופציה הגרעינית" הישראלית 29

בריתות אזוריות 30

מעבר ל"קיר הברזל" 31

תפיסת היסוד והתממשותה 31

מה הבעיה עם הבעיה הפלסטינית – ואיך מתמודדים איתה? 32

לאן מכאן? 34

הזהות הישראלית, "כור ההיתוך" ו"הממלכתיות" 36

מבוא

בעשורים האחרונים נשמעת רבות הטענה שתפיסת הביטחון של ישראל, כפי שנוסחה על ידי ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן־גוריון בשנותיה הראשונות של המדינה, זקוקה לעדכון לנוכח הנסיבות המשתנות בישראל, במזרח התיכון, ובסכסוך הישראלי-ערבי. טענה זו שבה ונשמעת ביתר שאת בעקבות מלחמת ה-7 באוקטובר.

חיבור זה מציע שתפיסת הביטחון שניסח בן־גוריון זקוקה דווקא למעט מאוד עדכונים משמעותיים. זאת, לא משום שתפיסות ביטחון לאומי יסודיות לא יכולות באורח עקרוני להשתנות עקב שינוי הנסיבות – לעתים אפילו באופן מרחיק לכת; הן בהחלט יכולות, וייתכן שבנסיבות אחרות גם תפיסת הביטחון של ישראל תשתנה. ואולם, עדיין נראה שלמרות השינויים הגדולים שעברה ישראל מאז היותה מדינה קטנה וענייה בראשית שנות ה-50', רכיבי היסוד של הסכסוך, של הסביבה המזרח־תיכונית ושל הסביבה העולמית נותרו בתוקף במידה רבה מאוד. בן־גוריון תפס אותם בחדות רבה, מול רבים וטובים שחלקו על דעותיו. הוא לא התמצא בנושאים צבאיים מקצועיים, אבל גאונותו המנהיגותית, המדינית והביטחונית התבטאה בשורת הכרעות גורליות שקיבל בכל התחומים בשנים 1947-1953, שהביאו לתקומת מדינת ישראל ועיצבו אותה לדורות.[1]

לפיכך, בחינה מלמדת שמה שהיה בעיקרו של דבר נדרש – ועדיין נדרש – ביחס לתפיסת הביטחון של ישראל עם חלוף העיתים **אינו ניסוח מחדש במובן של שינוי עקרונות, אלא הטענת העקרונות הללו, מפעם לפעם, בנתונים המדיניים, הצבאיים והטכנולוגיים בני הזמן**.

ברוח זו, חיבור זה מבקש להציע מהם הלקחים העיקריים של מלחמת ה-7 באוקטובר ביחס לעקרונות תורת הביטחון. הוא יתקדם מהרכיבים האסטרטגיים והאופרטיביים של תורת הביטחון למסגרתם ברמת מדיניות הביטחון, המדיניות הכללית ועיצובה של ישראל בכלל. חלקים מהחיבור מבוססים על דברים שכתב המחבר במהלך המלחמה.

---

[1] יצחק בן ישראל, *תפיסת הביטחון של ישראל* (בן שמן: מודן ומשרד הביטחון, 2013), הוא חיבור מעולה, שגם מביא בנספח, בקיצורים ובעריכה קלים, את מסמך היסוד שחיבר בן־גוריון בנושא ב-1953. בחינה נרחבת ויסודית נעשתה ומובאת אצל דן מרידור ורון אלדדי, "תפיסת הביטחון של ישראל- דו"ח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור) ובחינתו בחלוף עשור", *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, מזכר 182 (אוגוסט 2018). ראו גם מסמך "אסטרטגיית צה"ל", שחובר בראשות הרמטכ"ל גדי איזנקוט ב-2015. לחיבורים חשובים נוספים ראו: דוד (צ'ק) פרייליך, *תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל: אסטרטגיה חדשה לעידן של תמורות* (תל אביב: מודן-מערכות, 2019); ודן שיפטן, *היעדים הלאומיים של ישראל: פרספקטיבה כוללת* (המכון למחקרי ביטחון לאומי והמכללה לביטחון לאומי, 2021).

איכות מול כמות

תפיסת הביטחון

בן־גוריון היה חדור בתודעת הא-סימטריה היסודית והעמוקה ביחסי הכוחות בין ישראל לבין העולם הערבי. אוכלוסייתו של העולם הערבי הייתה, ונשארה, גדולה עשרות מונים מזו של ישראל, שטחו גדול מאות מונים, ופוטנציאל העוצמה שלו אף הוא גדול במידה רבה.

מול א-סימטריה יסודית זו, הבעיה שעמדה בפני ישראל הצעירה הייתה כיצד להפיק עוצמה שתוכל להתמודד עם האיום הקיומי על המדינה. זאת, מבלי לשעבד את משאביה לביטחון ולחנוק את כלכלתה ופיתוחה. במישור הביטחוני גופו השתית בן־גוריון את המענה של ישראל לבעיה על שלושה אדנים משלימים: איכות מול כמות; מרכזיות מערך המילואים; והגבלה קשוחה של תקציב הביטחון.

- <u>איכות</u>: בן־גוריון כלל בכך הן את האיכות האנושית של העם בישראל במישור המוטיבציה, שנשענת במידה רבה על הסכנה הקיומית לא רק למדינה אלא גם לאוכלוסייתה, והן את יתרון ההון האנושי ההשכלתי והטכנולוגי של ישראל, שמיתרגם בן היתר למערכות נשק וחימוש מתקדמות ולמיומנויות בהפעלתן.
- <u>צבא המילואים</u>: מול רעיונות שונים שהועלו במערכת הביטחון בשנותיה הראשונות של המדינה היה זה בן־גוריון שניתב את צה"ל למבנה דו־שכבתי: צבא סדיר שמכשיר את כלל האוכלוסייה לשאת נשק ומספק מענה מיידי לאיומים; ולצידו מערך מילואים המקיף את כל האוכלוסייה הבוגרת ומתגייס במקרה של מלחמה – "חיילים בחופשה של 11 חודשים בשנה".[2] נקודת התורפה העיקרית של מערך המילואים הייתה (ונשארה) הזמן שנדרש לגיוסו: מספר יממות. כדי לחפות על כך במקרה של מתקפת פתע על המדינה, שגם חסרה כל עומק אסטרטגי, כלל המערך גם רכיבים מיידיים יותר בזמינותם – בעיקר ההגנה המרחבית של יישובי הספר והגבול, שהתבססה על אנשי המקום החמושים ועמדות לחימה מוכנות. בנוסף, חלק מן היישובים אוישו על ידי גרעיני נח"ל: חיילי סדיר שהכשירו עצמם להתיישבות חקלאית. גם בייעודו של חיל האוויר, שעיקרו סדיר, נכלל מתן מענה מהיר במקרה של מתקפת פתע על ישראל. במלחמה נתן מערך המילואים לישראל צבא עצום יחסית לאוכלוסייתה, במחיר הכלכלי הנמוך ביותר האפשרי.
- <u>תקציב הביטחון</u>: לאחר תום מלחמת העצמאות וחתימת הסכמי שביתת הנשק ולנוכח צרכי המדינה הצעירה ובראשם קליטת העלייה ההמונית, כפה בן־גוריון על צה"ל – גם במחיר התפטרותו של הרמטכ"ל יגאל ידין – קיצוץ חד של תקציב הביטחון ל-5.5 אחוז מהתמ"ג.[3]

מלחמת ה-7 באוקטובר ולקחיה

שנות אור מפרידות בין מדינת ישראל הצעירה והענייה לבין החברה הישראלית העשירה והמפותחת של היום. ועדיין, גם לאחר שמדינות ערב השכנות לישראל יצאו בעיקרו של דבר ממעגל המלחמה (על כך בהמשך), נותרה הא-סימטריה בין הצדדים לסכסוך, בצדק, כנתון מרכזי של תפיסת הביטחון של ישראל. ראשית, למדינות ערב הגובלות בישראל עוצמה בלתי מבוטלת, ונסיגתן מן הסכסוך מותנית במידה מכרעת בעוצמתה של ישראל ובכוח ההרתעה שלה. שנית, במקביל לנסיגת מדינות ערב, הופיע והתעצם האיום מצד איראן, שמשאביה, יכולותיה הקונבנציונליות, ובעיקר הפוטנציאל הגרעיני שלה מסוכנים מאוד. איראן אמנם נטולת גבול יבשתי עם ישראל ומרוחקת ממנה למעלה מ-1000 ק"מ, אך היא הקיפה את ישראל ב"טבעת אש" של ארגונים הנתמכים על ידה: בלבנון, ברצועת עזה, בסוריה, בתימן ובעיראק. בנוסף ליכולות אש משמעותיות, פיתחו הארגונים שעל גבול ישראל יכולת להתקפה מהירה אל תוך ישראל, שהוכרה בישראל לפני המלחמה רק ביחס לחזבאללה.

---

[2] דב תמרי, *האומה החמושה: עלייתה ושקיעתה של תופעת המילואים* (תל אביב: מערכות, 2012).
[3] *הוצאות הביטחון בישראל, 1950-2013* (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015).

מהו אם כן מיצובה של ישראל – לאור המלחמה ובעקבותיה – בנוגע ליחס בין כמות לאיכות, ובהקשר לתקציב הביטחון?

בראש ובראשונה, הנחישות הישראלית לנוכח הסכנה הקיומית היא רכיב מרכזי של יתרון האיכות הישראלי. ואכן, יש לציין את ההתלכדות והנחישות יוצאות הדופן של הציבור הישראלי בתקופה שלאחר ה-7 באוקטובר, שעלתה בקנה אחד עם ההבנה האסטרטגית שהתגבשה בצמרת הישראלית לאחר התלבטויות והתייעצויות קדחתניות בימים הראשונים. בבסיס ההחלטה לפלוש לרצועה עמדה ההערכה שהמלחמה שחמאס פתח בה היא אתגר **קיומי** לישראל. זאת, לא מכיוון שחמאס או חזבאללה בתמיכת איראן יכלו באמת להשמיד את ישראל או איימו עליה באותו מובן שבו צבאות מדינות ערב היוו איום כזה בין 1948 ל-1973, אלא מכיוון שאסון ה-7 באוקטובר הבעיר את החלומות הג'יהדיסטים של השמדת ישראל בכל המזרח התיכון. קיום ישראל נשען באופן מכריע על דימוי ההרתעה שלה, וזה התרסק ב-7 באוקטובר. בכל המזרח התיכון התלקח בעוצמה אדירה המסר הג'יהאדיסטי שישראל היא נמר של נייר, "קורי עכביש", ושמאמץ מרוכז יביא להכחדתה. כל צרוע וזב במזרח התיכון איים להפוך את חיי אזרחי ישראל לגיהינום. למרות שככל שהמלחמה התמשכה התפרץ הקונפליקט הציבורי-פוליטי-מחנאי בישראל ביחס לניהולה ויעדיה, ועל אף השחיקה הקשה של לוחמי הסדיר והמילואים וציוד הלחימה, עמד צה"ל בצורה מרשימה במלחמה עצימה שנמשכה שנתיים ארוכות וטרם הסתיימה סופית.

בצד החומרי, ישראל היא עתה מעצמה מובילה עולמית בטכנולוגיות העילית (הייטק) של העידן, ולכך ביטויים מפליגים בכל מגזרי הטכנולוגיה הצבאית. ואולם בעקבות טראומת ה-7 באוקטובר, הכרעת אוגדת עזה על ידי חמאס, שיתוק המערכים הטכנולוגיים שעל גבול הרצועה בתחומי המודיעין, התקשורת והאש, והתמשכות המלחמה בכלל, רווחה בדיון הציבורי בישראל התחושה שצה"ל קטן מדי לאתגריו וששהסתמכות על הטכנולוגיה הייתה מוגזמת. טענות אלו היו בעיקרן מטעות, ואף מזיקות – ביטחונית וכלכלית. גודלם של צה"ל ושל עוצבות היבשה "המתמרנות" הוכיח את עצמו בעיקרו של דבר באופן שהולם את אתגרי העתיד. טכנולוגיית העילית, לצד איכות לוחמיו ונחישותם, היא שנתנה לצה"ל את יתרונותיו המשמעותיים ביותר במלחמה והיא שדורשת את מירב ההשקעה גם בעתיד.

כמות: צה"ל לא קטן מדי

נתחיל מאירועי ה-7 באוקטובר, 2023. מעבר לכישלון המודיעיני העמוק, המחדל המזעזע עוד יותר היה זה המבצעי. בניגוד לרושם רווח, עמדו לרשות אוגדת עזה כוחות בהיקף שהיה יכול למנוע את הקריסה מול מתקפת חמאס: גדוד 77 מחטיבה 7 של השריון וכוחות חי"ר מגדודים של גולני וגבעתי – כולם כוחות סדירים של קו ראשון. אולם, חלקם שוחרר הביתה לרגל חג שמחת תורה שחל באותו סוף השבוע. הנותרים, במקום להיות מוצבים כולם בכוננות עם שחר בעמדות ובכלי הלחימה, נתפסו ברובם בלתי מוכנים ונפלו מחוץ להם, בעוד לוחמי חמאס מצולמים רוקדים על גבי טנקי מרכבה ונגמ"שי נמר בלתי-מאוישים ושרופים בחניונים. אפילו 400 הלוחמים ו-12 טנקי מרכבה 4, שמדווח כי נותרו בגזרת עזה באותה שבת, היו יכולים, לו ניצבו בעמדות, לשנות את גורל המערכה. מסוקי קרב וכטב"מים בכוננות היו משלימים את הדיפתה. זאת, בנוסף למחדל כיתות הכוננות ביישובים, שהיו מטרה לקיצוצים ולהגבלות בשנים שקדמו למלחמה. ביישובים הבודדים, כמו ניר עם, שבהם כיתות הכוננות הספיקו להתארגן, ולו באורח מינימלי, הן היוו גורם משמעותי בהדיפת ההתקפה ובמניעת טבח.

מאז שנות ה-80', לאחר התרחבות בלתי מרוסנת בעקבות מלחמת יום כיפור, קוצץ סדר הכוחות של צה"ל במידה משמעותית ביותר. זאת, בעקבות הסכמי השלום עם מצרים וירדן, התפרקות ברית המועצות, נפילת עיראק ושקיעתה של סוריה במלחמת אזרחים. ועדיין, צה"ל הוא אחד הצבאות הגדולים בעולם, עם כחצי תריסר אוגדות שדה "מתמרנות", מספר דומה של אוגדות מרחביות ועשרות חטיבות לוחמות. יצוין, שמספר אוגדות "התמרון" דומה למספרן בצה״ל במלחמת יום כיפור – שש אוגדות (ומספר חטיבות גדול יותר ממספרן אז), שעמדו מול הצבא המצרי, הצבא הסורי וכוחות משלוח – סה"כ כ-18 אוגדות אויב סדירות ומאות אלפי לוחמים על מלוא ציודם הכבד, כולל כ-4500 טנקים. להשוואה נוספת, את עיראק כבשו האמריקאים באמצעות 4-5 אוגדות בסיוע עליונות אווירית מוחצת.

בפרוץ המלחמה ברצועת עזה ואל מול חזבאללה גייס צה"ל כ-300,000 חיילי מילואים, בנוסף לסדיר – ובסך הכל כחצי מיליון חיילים. מולו עמדו כ-30,000 חמושים בעזה ומספר דומה בלבנון. זהו יתרון מספרי ישראלי מכריע, שלא לדבר במונחי ציוד לחימה וכוח אש. בכניסה הקרקעית לצפון הרצועה בפתיחת המלחמה הפעיל צה"ל ארבע אוגדות (36, 162, 252 ו-99) – יותר מהמספר שהפעיל נגד צבא מצרים כולו במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום כיפור. לכך נוספה פעולת אוגדה 98 במרחב חאן יונס, בתחילה עם שמונה (!) חטיבות. זהו מספר שכמעט שווה לבדו לכלל החטיבות שהופעלו נגד צבא מצרים בחצי האי סיני וברצועת עזה במלחמת ששת הימים.

הנתונים הללו הם בלתי סבירים על פניהם. מה שמסביר אותם, מעל הכל, הוא גורם התת־קרקע ברצועת עזה. מוערך שאורך "המטרו" ברצועה, שעליו ביסס חמאס את תפיסת ההגנה שלו, הוא כ-500-600 קילומטר. הוא קישר את כל מערכי חמאס, מפקדותיו ומתקניו לאורך הרצועה ולרוחבה, וחיבר אלפי פירים שהוליכו לעמדות לחימה בתוך מבנים במרחב העירוני ולעמדות לשיגור רקטות לעבר ישראל. לנוכח הסכנות הכרוכות בטיהור המנהרות, התהליך התנהל בקצב איטי והשמדתן דרשה כמויות דמיוניות של חומרי נפץ ואמצעים אחרים. הבעיה ה"טקטית" הקשה הזאת מוכרת וידועה היטב. אבל ספק אם המשמעויות **האסטרטגיות** המכריעות של תופעת התת־קרקע ברצועת עזה הופנמו כראוי. התנאים הייחודיים של הרצועה בהקשר זה ידועים: אבן החול הרכה של הרצועה מאפשרת חפירה קלה יחסית במרחב התת־קרקע, וזאת בניגוד לסלעי הגיר הקשים שבזירות לבנון והגדה המערבית.

ואכן, התמשכות המערכה העצימה ברצועת עזה על פני כמעט שנתיים נבעה באורח מכריע מאתגר התת־קרקע. מעבר לבעיית החטופים שהגבילה במידה לא מעטה את פעולת צה"ל, מרחב התת־קרקע האדיר ברצועה אפשר לחמאס למצוא מחסה, להסתתר ולהיבלע במרחביו. יחידות גרילה קטנות של הארגון הגיחו מתוכו מפירים נסתרים בתוך השטח העירוני הבנוי או ההרוס, הציבו זירות מטענים, שיגרו רקטות RPG והטילו או הצמידו מטענים. גם לאחר שנכבשו פני הקרקע לכאורה, נשאר חמאס שליט מתחת לפני השטח. עם כל הניסיון והמיומנויות שרכש צה"ל בנושא, לא נמצאה עדיין דרך מעשית פשוטה לנטרל את אורח הלחימה הזה.

באין מענה אפקטיבי, הרוויית השטח בכוחות גדולים מאוד והתקדמותם עקב בצד אגודל נכפו על צה"ל כברירת המחדל. לוחמת שטח בנוי היא צורת לחימה קשה. אבל ללא גורם התת־קרקע, וגם בהקשר החטופים, 3-2 אוגדות היו יכולות לכבוש את הרצועה כולה בתוך חודש-חודשיים, ולהתפנות לטיהורה.

לצורך השוואה, התת־קרקע של חזבאללה בלבנון, למרות כל היקפו, היה ונשאר מוגבל מהותית. חזבאללה חפר מנהרות התקפיות לתוך ישראל (שהושמדו בעיקרן בין דצמבר 2018 לינואר 2019), וגם מיקם מחסני טילים, מאגרי תחמושת, סדנאות ייצור ועמדות של הפיקוד העליון שלו באתרים חצובים. גם עמדות טקטיות ונקודות הצטיידות וריכוז של כוחות חזבאללה בתוך ומחוץ לכפרים בדרום לבנון היו במקרים רבים חפורות בסלע. ועדיין, המערכים החפורים של חזבאללה היו ספציפיים ומוגבלים מאוד במיקומם, וידועים בחלקם הגדול למודיעין הישראלי. בשנת מלחמת ההתשה בצפון שקדמה לתחילת המתקפה הישראלית, פעלו כוחות מיוחדים של צה"ל לחשיפה והשמדה של בונקרים ומנהרות של חזבאללה בקרבת הגבול. אך בעיקרו של דבר, כשהתחיל להתגלגל בספטמבר 2024 השלב ההתקפי במערכה מול חזבאללה, השמיד חיל האוויר בתוך שעות, ימים ושבועות בודדים את מרבית מאגרי הטילים והתחמושת של הארגון, בעוד דרגי הפיקוד הטקטי שלו חוסלו באופן גורף לא פחות במקומותיהם או בתנועתם מעל לפני הקרקע. בזירה הלבנונית הושגה אפוא הכרעה מוחצת, ובזמן קצר, בעיקר באמצעות השילוב אוויר-מודיעין, וזאת מול יריב שנחשב – בצדק – לחזק ולמסוכן בהרבה מחמאס. עם חידוש הלחימה העצימה ופלישת צה"ל לדרום לבנון במארס 2026 נותרו חשיפת המערכים והמצבורים החפורים של חזבאללה והשמדתם בגדר אתגר משמעותי. ועדיין, אתגר זה לא התקרב להיקף בעיית מאות הקילומטרים הרצופים שהרכיבו את הרשת המקושרת של מערכי התת־קרקע של חמאס בעזה.

לא רק אורך הלחימה המתמשכת ברצועה אלא גם הקושי להשיג בה הכרעה וסדר הכוחות העצום שהיא דרשה נבעו אפוא ישירות מקוצר המענה לאתגר התת־קרקע ונגזרותיו. כתוצאה ישירה מקושי ההתמודדות עם גורם התת־קרקע בעזה נדחתה בכשנה גם פתיחת השלב העצים בחזיתות לבנון ואיראן.

גם איראן עושה כמובן שימוש נרחב במנהור תת־קרקעי כמחסה וכמיגון למערכי הגרעין והטילים שלה. מהפכת הסנסורים, הבינה המלאכותית והחימוש המדויק באיתור מטרות ופגיעה בהן הפכה את התת־קרקע למקלט כמעט יחיד מהשמדה בטוחה עבור שחקנים שנמצאים בנחיתות טכנולוגית ובוחרים באסטרטגיה א-סימטרית. ועדיין יתר מרכיבי העוצמה של הכוחות המזוינים האיראנים, ושל המדינה האיראנית, נותרים חשופים. בכל מקרה, נדרש ריכוז מאמץ עליון לפיתוח אמצעים ותורת לחימה להתמודדות עם התת־קרקע.

באופן שלא הוכר לעומקו, עיקר מאפייניה של מלחמת ה-7 באוקטובר נקבעו, אם כן, בפועל על ידי גורם התת־קרקע ברצועת עזה.

ובכל זאת, רבים שאלו אם לצה"ל לא היו חסרות אוגדות להתקפה על חזבאללה בדרום לבנון במקביל למערכה ברצועת עזה. נזכיר את עיקרי השיקולים שעיכבו את הפעולה הישראלית העצימה בחזית לבנון. הוטל עליה וטו אמריקאי בתחילת המלחמה מחשש להתערבות איראנית במלחמה – וטו שנמשך כשנה לטובת אופציה של פעולה דיפלומטית. קיימים היו גם

ספקות כבדים לגבי תוחלת הפעולה: אם צה"ל יכבוש את דרום לבנון תעמוד ישראל מול ברירה כפולה – להישאר בשטח ולהתמודד עם לוחמת גרילה של חזבאללה, כמו לפני הנסיגה מלבנון, או לסגת ולצפות בחזרת חזבאללה. שתי האופציות לא נראו מבטיחות, אז ובעקבות הפלישה לדרום לבנון ב-2026. לבסוף, היה חשש מאפשרות ההסלמה למלחמת טילים כוללת ומהנזק הכבד שייגרם לתשתיות ולערים בישראל. לכל השיקולים הללו היה קשר רופף בלבד למחסור כביכול באוגדות בצה"ל. גם כיום מתבצעת עיקר פעילותו של חזבאללה בלבנון באמצעות מארבים של יחידות קטנות, תוך ניצול התבליט והתכסית המורכבים בזירה, וכמובן בשיגורים מרחוק.

כל הזירות האחרות – להוציא אלה שהיו פעילות בעזה, בדרום לבנון, ובאורח מוגבל בגדה (וכצפוי אולי גם מול פעילות עוינת מצד ערבים בישראל) – היו זירות מרוחקות שאינן דורשות או נותנות מקום לכוחות יבשה נוספים. עיקר הפעילות בהן הייתה, וצפויה להיות גם בעתיד, של חיל האוויר, לכל היותר בסיוע כוחות מיוחדים, ובחלק מן הזירות בשיתוף פעולה עם חיל הים. זהו אותו חיל אוויר שהיו שטענו כלפיו שבניינו בא על חשבון כוחות היבשה. בפועל, נשאר חלקו של חיל האוויר בתקציב צה"ל – כ-50 אחוזים – באותה רמה מאז שנות ה-60' לפחות. זאת ועוד, בניגוד לרושם שנוצר, הצטמצם גם מספר המטוסים של חיל האוויר בכמחצית במהלך העשורים האחרונים. לבסוף, אין לשכוח שחיל האוויר מילא תפקיד קריטי במערכה ברצועת עזה, בשיתוף פעולה בין-זרועי מופתי, וכן בפעולתו הדומיננטית, בהכוונה מודיעינית, נגד חזבאללה. זאת, בנוסף לתפקידו הבלעדי כמעט מול איראן.

יש הרואים במצרים אויב פוטנציאלי שעשוי ליזום מלחמה עם ישראל או להתגלגל אליה. אבל האינטרסים והאוריינטציה הפוליטית של מצרים מאז הסכם השלום עם ישראל שונים בתכלית. וגם מי שסובר אחרת צריך לזכור עובדות יסוד בנושא. מצרים תלויה בארצות הברית מבחינה צבאית לא פחות מישראל, ואספקת הנשק והתחמושת האמריקאית אליה צפויה להיות משותקת במקרה של מלחמה. בנוסף, כדי לנהל מלחמה נגד ישראל יידרש הצבא המצרי לחצות את חצי האי סיני – מרחב הריגה קלסי, כפי שהיה במלחמות העבר, נטול אוכלוסייה ונטול תכסית, שבו צפוי הצבא המצרי והלוגיסטיקה שלו, בעלי החתימה הגבוהה, להשמדה בעיקר מן האוויר. חיל האוויר גם מסוגל בזמן קצר להשמיד את הגשרים ולחסום את המנהרות לרוחב תעלת סואץ. אכן, לנוכח גודלו של חיל האוויר המצרי ומטוסיו המתקדמים יחסית, המשקל התקציבי שניתן לחיל האוויר הישראלי בגודלו הנוכחי הוא צורך עליון.

הטענה הנשמעת מאז ה-7 באוקטובר, לפיה אין להסתפק עוד בהערכת כוונות ויש לשפוט יכולות בלבד, כרוכה בנטל ביטחוני בלתי אפשרי. על פי הגיון זה מדוע לא להוסיף גם את ארצות הברית למניין האויבים הפוטנציאליים? מובן שצה"ל חייב להיות במוכנות בסיסית לכל איום על גבולות ישראל. איום זה כולל את מצרים – עכשיו ומול אפשרות של ממשל איסלמיסטי עתידי. ממשל כזה יעמוד מצידו באילוצים עוד יותר קשים, ובעקבות עלייתו יהיה לישראל בכל מקרה זמן להערכות מחודשת. מוכנות בסיסית למלחמה עומדת בחשבון אחרון גם ביסוד ההרתעה הישראלית מהתממשות האיום. במקרה הצורך, די יהיה בריכוז עיקר אוגדות צה"ל בדרום ישראל מול האיום היבשתי העיקרי על המדינה, על פי העקרונות הקלאסיים של תורת הביטחון. בקרב משולב אוויר-יבשה בתנאים אלה יש לישראל יתרון מובהק.

בעקבות שינוי המשטר בסוריה, יש הרואים בטורקיה איום צבאי אקטואלי. אין ספק בעוינותה של טורקיה של ארדואן כלפי ישראל, שהתחדדה מאוד בעקבות המלחמה, ובחזון ההגמוניה האזורית שלה. אבל רב המרחק מכאן לנכונות להסתכנות בעימות צבאי ישיר מול ישראל. גם בזירה זו, עימות צבאי, אם יקרה, צפוי להתרחש במרחק מאות קילומטרים מטורקיה, מול אתגרים לוגיסטיים ומבצעיים גדולים, מול עדיפותו של חיל האוויר הישראלי ובקרבת עיקר כוחו היבשתי של צה"ל. יתרה מזאת, כפי שהממשלה והרוב שיעי בעיראק אינם רוצים שליטה איראנית בעיראק, גם הממשל החדש בסוריה, שהסתייע ומסתייע רבות בטורקיה, אינו צפוי לראות את עצמו כמדינה וסאלית במרחב עותומני.

מעל לכל, אין להתכונן למלחמה הקודמת. חזבאללה כבר איננו צבא טרור אימתני למדי על גבולה הצפוני של ישראל, המסוגל לפלישה מהירה לשטחה ומאיים בכיבוש הגליל. אין פירוש הדבר שאין יותר איום מצד חזבאללה. התקוות שהארגון יפורק מנשקו קלושות, חזבאללה עושה מאמצים גדולים להשתקם, והתלקחויות נוספות של לחימה מולו צפויות בהחלט. ובכל זאת, חזבאללה חלש כיום בהרבה משהיה, איבד את העורף שלו בסוריה, ויש להניח שישראל לא תאפשר לו לשוב בעוצמה לדרום לבנון.

ברצועת עזה מוקדם עדיין לקבוע לאן יתפתח המצב בעקבות הפסקת המלחמה ב-9 באוקטובר 2025. קשה להאמין שחמאס יסכים להתפרק מנשקו או שיפורק מנשקו על ידי כוחות בינלאומיים, על פי תוכנית טראמפ וההסכמות עם חמאס שעליהן הכריזו בסוף יולי 2026 "מועצת השלום", המתווכות והאמריקאים. בינתיים, חמאס דווקא מחזק את שליטתו בשטח ומגייס לוחמים חדשים. ועדיין, עיקר מסגרותיו הלוחמות של הארגון, תשתיותיו בתחום ייצור הטילים ושדרת הפיקוד שלו

רוסקו במהלך המלחמה. סכנת התקפה מצידו בנוסח ה-7 באוקטובר התגמדה מאוד, והארגון חשוף הרבה יותר להתקפה של צה"ל, שיכולה ללבוש צורות שונות, מהתנקשויות ופגיעות בתשתיותיו ועד פלישה קרקעית.

עיקר האיום הנוכחי על ישראל מגיע מזירות רחוקות, לא יבשתיות: איראן, ובמידה פחותה בהרבה, המצור הימי החות'י בבאב אל-מנדב.

צבא המילואים: היכן נדרש תיקון?

צה"ל, שמערך המילואים הוא עיקר מניינו ובניינו, לא היה, אם כן, ואיננו, קטן מדי – אבסולוטית ומול האיומים שעמד מולם במלחמה ושצפויים בעתיד. ואולם המלחמה חשפה במערך המילואים שעליו הוא מתבסס שני פערים בולטים אחרים.

<u>תחום ההגנה המרחבית (הגמ"ר).</u> חלק מרכזי מהמחדל רב־השנים שהוביל ל-7 באוקטובר היה בתחום זה. עד מלחמת ששת הימים, כשצבאות האויב שכנו מעבר לגדר ממש, היו גושי יישובי ההגמ"ר בכל הגזרות חלק בלתי נפרד מקו ההגנה הראשון של צה"ל למקרה של עימות. לאחר 1967, עם התרחקות הגבולות מהמרחב היישובי בלב המדינה ולנוכח המיכון הגובר של צבאות ערב, פחתה, בצדק, החשיבות והיכולת של הרכיב היישובי בהגנה המרחבית. אולם עם ההשתנות של רכיבי האיום והופעתן של מיליציות וארגונים חמושים – צבאות טרור קלים – על הגבולות, היכולת של כיתות כוננות ביישובים להגן עליהם כקו הגנה זמין ראשון וחיוני חוזרת במלוא תוקפה. קשה להאמין, אבל רק שנים ספורות לפני המלחמה יזם צה"ל קיצוץ בתשלומים הזניחים ששולמו לרבש"צים – רכזי הביטחון – ביישובי העימות, ומחשש לגניבה נלקחו מכיתות הכוננות הרובים שאוחסנו בבתיהם.

כיתות הכוננות היו וצריכות להיות רק קצהו של מערך ההגנה המרחבית. נימוק כבד משקל שנשמע לטובת הצורך בהגדלת מספר עוצבות השדה "המתמרנות" הוא עול המילואים הכבד שצפוי להמשך בצורות שונות גם בעקבות המלחמה. אך יש להבחין בין רכיבים שונים של עול זה. כל זמן שנמשכת המלחמה הפעילה אין מנוס משירות מילואים ממושך של יחידות החוד הלוחמות. אולם בצד זאת, ולאורך זמן, עיקר נטל המילואים הנוסף יידרש בעיקרו לא ללוחמת שדה פעילה אלא לתגבור מערך ההגנה שעל הגבולות וסביב היישובים. לצורך כך אין להשתמש ביחידות מעוצבות השדה הלוחמות, עתירות הציוד המשוכלל והיקר והנושאות בעומס מילואים גבוה. יש להפנות לכך יחידות הגמ"ר המיועדות להגנה, מורכבות מגילאים מבוגרים יותר, וחמושות באורח קל וזול בהרבה. צעד בכיוון הנכון הוא הקמת אוגדת הגנה מרחבית חדשה, אוגדה 96, שמיועדת למשימות הגנה. אוגדה זו מורכבת ממשוחררי יחידות סדירות של הגנת הגבולות ומהמספרים הגדולים של אלה שצה"ל פלט משירות מילואים במסגרת הקיצוצים של השנים שקדמו למלחמה. בנוסף להגנת היישובים שעל הגבולות, מסגרות כאלה ודומותיהן נדרשות לאבטחת דרכים, מתקנים חיוניים, שדות תעופה ויישובים בעורף במקרה של עימות בשטח ישראל. הציוד והחימוש הנדרשים לכך קלים וההוצאה היחסית נמוכה.

<u>הזנחת המילואים.</u> עוצבות השדה של צה"ל לא היו מעטות מדי, אבל הן עברו פיחות מתמשך בחשיבותן וניוון של כשירותן הקרבית. בספרו *צבא ההייטק וצבא הפרשים: כיצד ויתרה ישראל על צבא היבשה* (2024), שנכתב בעיקרו לפני מלחמת ה-7 באוקטובר, ביקר תא"ל (במיל׳) גיא חזות את התהליך שבמסגרתו הגיעו כוחות היבשה בצה"ל לשפל שבו נמצאו לפני המלחמה. מספר מגמות חברו בכך: התפיסה שתם עידן המלחמות הגדולות של ישראל, עם יציאתן המתמשכת של מדינות ערב ממעגל הסכסוך; מרכזיות המערכה שבין המלחמות – המב"ם, שהחליפה את המלחמות הגדולות במוקד תפיסת הביטחון, והסתמכה באופן טבעי על חימוש אווירי מדויק וכוחות מיוחדים; יכולות הדיוק חסרות התקדים של חימוש זה; והחששות העמוקים מאבדות משמעותיות הכרוכות בהפעלת עוצבות היבשה. חוסר ההצלחה הבולט בהפעלתן במלחמת לבנון השנייה ב-2006 חיזק את המגמה.

כתוצאה מכך, כוחות היבשה כמעט לא הופעלו מאז מלחמת לבנון השנייה – וכשהופעלו במבצעי "עופרת יצוקה", "צוק איתן" ו"שומר החומות" ברצועת עזה, הייתה הפעלתם מוגבלת מאוד מבחינה אופרטיבית, בתוצאות זניחות כמעט. כתוצאה מכך, נוצר בפועל מאזן הרתעה הדדי בין ישראל לצבאות הטרור שבלבנון ובעזה, שלאורך זמן אך הגביר את ביטחונם העצמי ואת תעוזתם.

כוחות היבשה של צה"ל הלכו ואיבדו ניסיון קרבי של ממש וחוו שקיעה מוראלית. חשוב מכך, אימוניהן התקופתיים של עוצבות המילואים קוצצו מאוד לאור לחצי התקציב והערכת החסר של מקומן בעימותי העתיד. ואולם המלחמה ברצועה הראתה שכוחות היבשה נדרשו כדי להביא באמצעות חיכוך קרבי קרוב לחשיפת האויב הנעלם לאש מנגד ולאש ישירה, ולתפיסת השטחים שמהם הוא פועל אשר תסלול את הדרך להכרעתו. בעקבות זאת יש לצפות שמשטר האימונים של

עוצבות המילואים יתחדש ושיוקצו לכך המשאבים הנחוצים. שוב, שמירת גודלו של צבא המילואים בתחומי הסביר תאפשר תקציבית גם את העמקת הכשרתו.

יש לציין, עם זאת, כפי שמלחמת ה-7 באוקטובר הראתה בעליל, כי "צבא הפרשים" הופך לחלק מהותי ועיקרי של "צבא ההייטק". תהליך זה היה גלוי לעין בוחנת עוד לפני המלחמה ונעוץ – הרבה מעבר לישראל – במגמות היסוד הטכנולוגיות העולמיות הכלליות המעצבות את המלחמה ואת בניין הצבאות בעידן הנוכחי.

איכות: הטכנולוגיה שמשנה את שדה המערכה

על אף הרושם שנוצר לנוכח כישלון ההתרעה וכישלון מערכות נוספות ב-7 באוקטובר, יתרונו הגדול של צה"ל, כפי שבא לידי ביטוי בהתקפה הקרקעית ברצועת עזה, היה נעוץ מעל הכל, מעבר לגבורה ולנחישות של לוחמיו, בתחום הטכנולוגיה. כבר הזכרנו את היכולת חסרת התקדים של כוחות הקרקע, חיל האוויר וגורמי אש ומודיעין אחרים לתקשר ביניהם ולסגור מעגלי אש מהירים. חלק מהאמצעים שפורסמו כוללים מערכות מודיעין ותקשורת נתונים ממוחשבות ומבוססות בינה מלאכותית (AI) המשולבות בסנסורים מתקדמים לזיהוי מטרות והכוונת חימוש, כטב"מים ורחפנים למודיעין ולתקיפה, ומרגמות ונשק רקטי מונחים. מערכות רובוטיות ביבשה עמדו בשלבי פיתוח ושילוב ראשוניים בפתיחת המלחמה ופיתוחן הואץ במהלכה.[4] גם כוונת הבינה המלאכותית המתוחכמת לרובי החי״ר, "פגיון", ראויה לאזכור.

סיבה מרכזית למיעוט האבדות היחסי וליכולת ההתקדמות של צה"ל מול חימוש הנ"ט הרב שברשות חמאס (בעיקר מטולי RPG) ומול טילי הנ"ט המתקדמים של חזבאללה הייתה מערכת "מעיל רוח" שבה צוידו טנקי המרכבה 4 וברק ונגמ"שי הנמר והאיתן של צה"ל. זהו game changer ישראלי חלוצי, בעל משמעות עולמית. יש להשלים, להרחיב ולהעמיק את מערכות ההגנה האקטיבית של הרק"ם הצה"לי. את נקודות התורפה שנתגלו בהן יש לתקן, ולהשלים את מעטפת הכיסוי של המערכות לכל הזוויות, כולל מול איום רחפנים ומשוטטים מתאבדים.

יש להבין את ההקשר הרחב של מערכות טכנולוגיות אלו. אנו נמצאים בשלב ההמראה של מהפך עמוק בלוחמת היבשה: המהפכה הטכנולוגית השלישית-רביעית – מהפכת האלקטרוניקה והמחשוב – שהעולם עובר מאז אמצע המאה ה-20 שינתה כבר באורח מרחיק לכת את לוחמת האוויר והים. מערכות הנחייה אלקטרוניות מצאו את שידוכן המיטבי עם מאפייניו של החימוש הרקטי-טילי. כתוצאה מכך גם החימוש הקני וגם השריון הכבד, שלא סיפק עוד הגנה של ממש, נדחקו החוצה או לשוליים באוויר ובים כאחד. בים הוחלפו השריון הכבד והתותחים הכבדים של אוניות המערכה ששלטו בלוחמה הימית בעידן הקודם בחימוש טילי מונחה אלקטרונית ובהגנה באמצעות יירוט ושיבוש אלקטרוניים. גם באוויר הוחלפו חימוש תותחים קינטי ופצצות "טיפשות" בחימוש טילי מונחה אלקטרוניקה ובאמצעי שיבוש אלקטרוני. ההגנה האפקטיבית היחידה כמעט באוויר ובים נשענת אפוא, כמו ההתקפה, על אותו מענה טכנולוגי: מערכות שיבוש אלקטרוניות נגדיות.

עקב מורכבות התבליט והתכסית ומספר המטרות הרב לאין שיעור בלוחמת היבשה, פיגרה השפעתה של המהפכה האלקטרונית ביבשה במספר עשורים אחרי לוחמת האוויר והים. היא באה לידי ביטוי באורח ראשוני מאז שנות ה-70' בלוחמת הנ"ט ולאחר מכן בעיקר בלוחמת האוויר-יבשה. מלחמות המפרץ וקוסובו בישרו את כניסתו המועצמת של העידן החדש. מאז המשיכה המהפכה האלקטרונית בהתקדמותה ונכנסה לשלב חדש – המהפכה הטכנולוגית הרביעית – בחיים האזרחיים בכלל, ובתוך כך, כבעבר, גם בתחום הצבאי. מערכות לחימה משולבות כיום יותר ויותר ברשתות אלקטרוניות של מחשוב, תקשורת אינטרנט, נתוני ענק, בינה מלאכותית ואוטומציה-רובוטיקה. השפעת כל אלה על לוחמת היבשה, שהייתה עד לא מכבר מושפעת הכי פחות מן המהפכה האלקטרונית הכללית, היא מרחיקת לכת ביותר.

מלחמות המפרץ חשפו את חוסר האונים המוחלט של הצבא העיראקי – אחד הצבאות הגדולים בעולם, על עשרות הדיוויזיות ואלפי הטנקים שלו – מול צבא ההייטק האמריקאי של העידן החדש. כתגובה, החלו הצבאות שעמדו מול היכולות הטכנולוגיות החדשות לסגל לעצמם יכולת נגדית של "היעלמות" – להקטין את חתימתם לסנסורים למינימום. ניצנים לכך הופיעו במאמץ ההסתגלות של הצבא הסורי, מול האמריקאים בקוסובו, אצל חזבאללה, ומעל הכל, ברמות חסרות תקדים, אצל חמאס בעזה – במרחב הבנוי ומתחת לקרקע.

---

[4] ספרו המצוין של תא"ל (מיל.) ערן אורטל, *המלחמה שלפני: סיפור ההשתנות של צה"ל* (גלילות: מערכות, 2022), משקף את המודעות שהחלה להתעורר בצה"ל, חלקית, להשלכותיה של המהפכה על הלוחמה עוד לפני המלחמה.

במקביל, צבאות הטרור על גבולה של ישראל רכשו גם הם יכולות של העידן החדש, שנמצאו עכשיו זמינות אצל מדינות מסייעות ואף בשוק הפתוח. יכולות הנ"ט המתקדמות לזמנן של חזבאללה כבר סובבו לאחור בנסיגה חפוזה את חטיבה 401 של צה"ל, על טנקי המרכבה 4 שלה, בעמק הסלוקי במלחמת לבנון השנייה, בעידן שלפני "מעיל רוח". טילי נ"ט מתקדמים יותר, טילי שיוט ורחפנים הופעלו על ידי הארגון בהיקף נרחב במלחמת ה-7 באוקטובר, ושוב, ביעילות גבוהה, באמצעות רחפנים מונחי סיב אופטי, במערכה ב-2026. גם חמאס הפעיל רחפנים בהצלחה רבה במתקפת הפתע שלו.

מאז ראשיתו של המבצע הקרקעי בעזה שיבחו רבים, בצדק, את התפקיד החיוני שמילאו הטנקים במערכה, ויצאו נגד מה שראו כהמעטה בכוחו ובחשיבותו של הטנק בעשורים האחרונים. מספר הטנקים בצה"ל אכן פחת במידה חדה, כחלק מהצמצום הכללי בגודלו של צה"ל, אבל גם עקב השינוי בתפקידו של הטנק בשדה הקרב. חלפו הימים שעוצבות משוריינות כבדות הנלחמות זו בזו באש תותחים היו מרכז הלוחמה ביבשה.[5] הטנקים יהיו מטרה לחימוש מונחה מטווחים ארוכים הרבה לפני שיגיעו לטווח אש תותחים קינטיים זה מזה. גם השריון הכבד שלהם לא עומד יותר בפני טילי הנ"ט המתקדמים, נושאי ראש הנפץ הכפול, התוקפים מלמעלה.

במלחמה באוקראינה נעדרו (גם בטנקים המערביים המתקדמים שסופקו לאוקראינה) מערכות הגנה אקטיביות כמו "מעיל רוח" ו"חץ דורבן", שנרכשות עכשיו מישראל על ידי צבאות ארצות הברית, גרמניה, בריטניה וצבאות רבים נוספים. לכך חלק מרכזי בקיפאון "נוסח מלחמת העולם הראשונה" שהשתרר במלחמה באוקראינה. מערכות ההגנה האקטיביות מאפשרות לשבור את הקיפאון ולהחזיר את התנועה לשדה הקרב. בקרב היבשה תפקידו הנוכחי של הטנק הוא לספק יכולת אש ניידת מיידית בקו המגע. אולם, ספק אם חימושו של הטנק בתותח קינטי בעל מהירות לוע גבוהה, שתוכנן באופטימיזציה ללוחמה בטנקים אחרים בקו המגע, נותר מתאים למתאר שדה הקרב הנוכחי. גם השריון הכבד של הטנק (ושל נגמ"שים כבדים מסוג נמר) הגיע לקצה גבול יכולתו וצפוי להיות מוחלף ברובו באמצעי יירוט ושיבוש מונחי אלקטרוניקה. בהקשר זה, פרויקט "כרמל" של מערכת הביטחון לטנק העתיד הוא הכיוון.

כאמור, צפיפות הכוחות העצומה שהופעלה ברצועת עזה, התמשכות המלחמה העצימה בה על פני שנתיים וחוסר ההכרעה בה נבעו בעיקרם מהיקפו ומתחכומו של מערך התת־קרקע של חמאס בשטח אורבני צפוף, שמולו התקשה צה"ל במציאת פתרונות. מה שנדרש אם כן בעדיפות גבוהה ביותר הוא פיתוח מואץ של יכולות טקטיות וטכנולוגיות לגילוי ונטרול של תת-הקרקע, ובכללן רחפנים ורובוטים שפועלים בתוך המנהרות.

המערכות הטיליות-אלקטרוניות האוויריות והימיות של ישראל הן מן המתקדמות בעולם. בנגיעה ישירה לשדה הקרב היבשתי, ישראל הייתה חלוצה עולמית בפיתוח מזל"טים, ואחריהם כטב"מים תוקפים. כמו כן פיתחה ישראל טילי נ"ט מתקדמים ביותר, "שגר ושכח", וחימוש "משוטט". כטב"מים קלים טקטיים הוכנסו לרמת הגדוד בצה"ל. ואולם הצטיידותו של צה"ל ברכיבים הפשוטים יותר של שדה הקרב ובראשם רחפנים טקטיים ובמקביל ההגנה מפניהם, התגלו כחסרים מאוד. התפקיד הדומיננטי שמילאו וממלאים הרחפנים במלחמות באוקראינה ובישראל נתפס כהפתעה גדולה. אוקראינה מובילה כרגע בפיתוח ובשימוש נרחב במערכות רובוטיות זולות יחסית ללחימה וללוגיסטיקה כאחד בשדה הקרב. היעדר מענה לרחפנים מונחי סיב אופטי של חזבאללה התגלה כבעיה שחשיבותה חורגת מהתחום הטקטי. ושוב, המענים האפשריים נמצאים בעיקרם בתחום הטכנולוגי, ואינם נעוצים במיעוט כוחות בשטח.

ישראל היא חלוצה עולמית גם בפיתוח טילים ליירוט טילים בכל הרמות: "כיפת ברזל" ליירוט רקטות טקטיות, ומערך ה"חץ" ו"קלע דוד" ליירוט טילים בליסטיים, בעיקר מאיראן. מערכות לייזר מוצק – קרקעיות ואוויריות – ליירוט טילי שיוט, כטב"מים וטילים בליסטיים הן תחום בעדיפות עליונה.

כטב"מים ממלאים תפקיד הולך וגדל בלחימה, בינתיים לצד מטוסים מאוישים ובשיתוף פעולה עימם. השאלה כמה תשומת לב ישראל צריכה להקדיש לטילי קרקע-קרקע מדויקים כחלופה לטילים המשוגרים ממטוסים במתארי מלחמה שונים זקוקה לבחינה מדוקדקת. אולם, בכל מקרה, חליפיות פוטנציאלית כזאת חלה, חלקית, על מרחבי לחימה קרובים יחסית. בטווחים ארוכים יותר, מחוץ למטרות איכות ממוקדות, נשארת יכולתו של חיל האוויר כיום ללא תחרות של ממש.

מלחמות הן זרז אדיר לפיתוח צבאי, בין היתר עקב הניסיון האמפירי שנצבר והצרכים והמצוקות שמתגלים בהן. המלחמות באוקראינה ובישראל מדגימות זאת שוב. במה אם כן יש להשקיע? בעיקרו של דבר – מעבר להתאמות והשלמות שונות,

---

[5] עזר גת, "עתיד הטנק ולאן פניו של שדה הקרב היבשתי", *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, 18 ביולי 2023.

כמו החזרת שירות החובה לשלוש שנים, בוודאי ביחידות הלוחמות וביחידות חיוניות אחרות – לא צריך להשקיע בהגדלת מספרן של עוצבות השדה ובהעלאת מספר הטנקים. "צבא הפרשים" נמצא בתהליך של הפיכה ל"צבא ההייטק", בדומה לתהליך שעברו קודם לכן חילות האוויר והים בעולם ובישראל. יש להתמקד בהעצמה נוספת של יכולות צה"ל בתחומי החימוש המונחה המדויק, הגנה אקטיבית, קישוריות, מודיעין בזמן אמת, בינה מלאכותית, אוטומציה ורובוטיקה – כולם מבוססי מערכות ומערכות-נגד אלקטרוניות-ממוחשבות – ובהטמעתם בעוצבות היבשה בשדה הקרב.

בספטמבר 2026 הכריז הרמטכ"ל על הקמת זרוע הכלים הבלתי-מאוישים והבינה המלאכותית בצה"ל. בנפרד מהשאלה אם זרוע היא המסגרת הארגונית הנכונה, זוהי הכרה מעודדת במוקד ההתפתחות הצבאית של עידננו – כפי שהייתה הקמת מפקדת גייסות השריון בצה"ל (נוסדה ב-1954) בעידן הטכנולוגי הקודם, עידן המיכון.

משמעויות לתקציב הביטחון

בן־גוריון גיבש את נוסחת היסוד של איכות וכמות בתפיסת הביטחון: צבא גדול וזול על בסיס המילואים, עם רכיבים של מוכנות מיידית בנוסף לסדיר, כמו ההגנה המרחבית וחיל האוויר; משולב באיכות אנושית וטכנולוגית; במגבלות תקציב שלא יחנקו את כלכלת המדינה ופיתוחה. אף שנוסחה זו שרתה את ישראל היטב לאורך שנותיה, היא השתבשה מפעם לפעם, ויש להימנע מכך בעתיד.

בעקבות הטראומה של מלחמת יום כיפור הוכפל צה"ל בגודלו והוצאות הביטחון קפצו עד לכדי רבע עד שליש מהתמ"ג. הן תרמו תרומה מכרעת "לעשור האבוד" של הכלכלה הישראלית לאחר המלחמה. קשה להאשים את קברניטי הביטחון דאז. הטראומה הייתה גדולה ומוצדקת במידה רבה, וגם חלופות טכנולוגיות בכיוונים איכותיים ולא כמותיים בלוחמת היבשה החלו להופיע ולהפוך מעשיים רק משנות ה-80'.

מי שנכווה ברותחין נזהר בצוננים, אך גם לכך עלולים להיות מחירים כבדים. הטראומה העמוקה שהותירה מלחמת ה-7 באוקטובר, ובעקבות זאת שפע התקציבים שהועמדו לרשות מערכת הביטחון, עלולים לגרום לכך שצה"ל ישקיע בשורה ארוכה של תוכניות בניין כוח והצטיידות ללא הגדרת עדיפויות ברורה. אין להיגרר להשקעות תוספתיות לכל אורך החזית – בחלקן למסגרות לחימה ולאמצעים שהיו רלוונטיים יותר למלחמה הקודמת מאשר לזו שתבוא, בבחינת "טוב שיהיה", "ליתר ביטחון", ו"ממילא נותנים כסף" – כשמערכת הביטחון פועלת כמעין פדרציה של זרועות וחילות, שלכל אחד מהם מוקצה חלק בעוגה. מיקוד השקעות צה"ל ואופטימיזציה שלהן לקראת אתגרי המלחמה הבאה הם חיוניים – מבצעית ותקציבית כאחד.

יש לציין לחיוב שלמרות הלך הרוח ששרר, מספר אוגדות השדה "המתמרנות" של צה"ל לא הוגדל בסופו של דבר, כנראה בעיקר עקב מחסור בכוח אדם. אך גם בלי מחסור כזה אין מקום להגדלת מספרן. לאחר שאיום הפלישה של צבאות טרור אל מעבר לגבול רוסק בעיקרו, יש להתמקד – בזירות היבשה הקרובות – בהמשך הפיכת "צבא הפרשים" ל"צבא ההייטק", במערך ההגמ"ר לאבטחת הגבולות ובפתרונות התקפיים לנטרול מערך התת־קרקע בעזה ובחזיתות אחרות.

בניגוד לביקורות שרווחו בתחילת המלחמה, לחיל האוויר תפקיד מוביל בבניין הכוח לאתגרי המלחמה הבאה בזירות קרובות ורחוקות. אולם במסגרת זו גם על חיל האוויר למקד את דרישותיו. לדוגמא, האם לאחר שמערך מסוקי הקרב תוכנן להיסגר לפני המלחמה יש לחדשו בהשקעת עתק? הוא מוצג כמענה להתקפת פתע של צבאות טרור קלים שחיל האוויר לא היה מוכן לה, וגם מילא במלחמה פער שהתגלה ביירוט של טילי שיוט, שהם קטנים, איטיים וטסים בגובה נמוך. המסק"רים הם מערכת יקרה ומשוכללת שנועדה ללוחמה נגד עוצבות משוריינות. ייתכן שטייסת מטוסים קלים וזולים הרבה יותר בקנייה ובאחזקה המיועדים למשימה מסוג זה – כמו הסקיי וורדן (Sky Warden), גרסה צבאית משוריינת, מצוידת וחמושה היטב של מטוס הריסוס אייר טרקטור 802, שאומצה גם על ידי כוחות ארצות הברית – היא מענה מיטבי יותר אל מול חדירת פתע של צבאות טרור. גם נגד טילי שיוט, המסק"רים נראים בעיקר כפתרון זמני. בדומה לכך, האם הקמה מחדש של מערך הנחתות על ידי חיל הים היא באמת השקעה נדרשת?

הגדרת העדיפויות להשקעה וקביעת גבולותיה צריכה להיעשות מלמעלה, מתוך הסתכלות כוללת, וברור שתמיד ניתן לרצות יותר – לא כל שכן בתחום הביטחון. מערכת הביטחון נחשדת על ידי האוצר בניפוח האיומים והצרכים ובהיעדר אחריות תקציבית; מצד שני, תקציב הביטחון קוצץ אל מתחת לנדרש בשנים שלפני המלחמה, עם פגיעה קשה במיוחד בכשירות מערך המילואים. לאחר שיכוסו הוצאות המלחמה הגדולות, הצבאיות והאזרחיות, יושלמו מלאים ויוחזרו כלים לכשירות – הוצאה חד־פעמית גדולה מאוד והכרחית – אין מקום להגדיל את תקציב הביטחון השוטף מעבר ל-4.5-5.5 אחוזים מהתמ"ג.

"כוח מחץ" מול "כוח עמידה"

תפיסת הביטחון: הכרעה מהירה, התקפיות, העברת המלחמה לשטח האויב, מתקפה מקדימה

העמדת עיקר כוחו של צה"ל על צבא המילואים, על "האומה החמושה", מקפלת בחובה שיתוק משמעותי מאוד של המשק בתקופת מלחמה. מכאן נגזר עקרון יסוד של תורת הביטחון: החתירה למלחמות הכרעה מהירות וקצרות שיאפשרו את שחרור המילואים וחזרה לשגרה. בניסוחו של בן־גוריון, ישראל מטפחת "כוח מחץ" יוצא דופן לגודלה במחיר "כוח העמידה" שלה במלחמה ארוכה.

לכך קשור רכיב נוסף של תורת הביטחון: צבא ההגנה לישראל הוא צבא התקפה ברמות האופרטיבית והטקטית (בשירות מטרה מדינית הגנתית, לפחות מאז 1956), משום שהוא מיועד להשיג הכרעה מהירה על ידי לקיחת היוזמה. למגמה ההתקפית תורם גם הצורך להרחיק את המלחמה משטחיה המצומצמים וממרכזי היישוב של המדינה, החסרה עומק אסטרטגי, על ידי העברתה לשטח האויב. בצמוד לכך, תפיסת הביטחון דוגלת במכה מקדימה מצד ישראל כשמתגלים סימנים ברורים להכנות אויב ולכוונותיו לפתוח במלחמה. לבסוף, יכולת ההכרעה של צה"ל תורמת להרתעת אויביה של ישראל וקונה לה לכל הפחות תקופות שקט ממושכות בין המלחמות. כל הרכיבים הללו של תורת הביטחון קשורים ומשלימים זה את זה.

מול פגיעות פחותות מרמת מלחמה אימצה ישראל דפוס פעולה אקטיבי של תקיפה והרתעה מעבר לגבול בדמות פעולות התגמול נגד הפדאיון ולאחר מכן נגד ארגוני הטרור/גרילה הפלסטיניים ונגד מדינות המוצא של פעילותם. הצלחתן של פעולות אלה הייתה חלקית והן היו כרוכות באפשרות של הסלמה גוברת. אכן, הסלמה הייתה תגובה שגורה מצד ישראל לבחירה של אויביה בעימותי התשה מוגבלים, וזאת כדי להביא להכרעה ולהפסקת העימות. כך היה מול הפדאיון בשנות ה-50' המוקדמות; בהפגזת ערי התעלה ובתקיפות העומק של חיל האוויר במצרים בזמן מלחמת ההתשה, 1968/9-1970; ומול האינתיפאדה השנייה. ההסלמה פעלה לעיתים כבומרנג (כמו בהעמקת המעורבות הסובייטית הישירה במצרים), אך במרבית המקרים קשה להצביע על תחליף מעשי שיכול היה להשיג את המטרה של הפסקת העימות.

מספר פעמים יזמה ישראל מלחמת מנע, ב-1956, ב-1982, ולאחרונה ב-2026, נגד איראן. בראשון מבין המקרים תרמו להחלטה סגירת מיצרי טיראן לשיט ישראלי, התעצמות צבא מצרים עם "העסקה הצ'כית" וניצול הזדמנות לשיתוף פעולה מעצמתי עם בריטניה וצרפת. בעשור שלפני מלחמת ה-7 באוקטובר אומץ המב"ם (המערכה שבין המלחמות) כדפוס פעולה אקטיבי כנגד תהליך ההתעצמות של חזבאללה בתמיכת איראן והתגברות האיום מצד הארגון, גם בהיעדר פעולות תקיפה ישירות מצדו. גם הצלחת המב"ם הייתה במקרה הטוב חלקית ביותר.

במרחב שבין הרתעה, מכה מקדימה ומלחמת מנע, הציבה ישראל "קווים אדומים" שעשויים להוות עבורה עילת מלחמה. על אלה נמנו בעשורים הראשונים לקיום המדינה סגירת מיצרי טיראן, ריכוז צבא מצרים בקדמת סיני, כניסת צבא עיראקי לירדן, הטיית מי הירדן, ירידת הכוחות הסורים בלבנון לקרבת גבול ישראל והכנסת טילי נ"מ סוריים ללבנון.

דפוסי הפעולה שתוארו היו כרוכים בבעיות ובקשיים משמעותיים מאוד, והם אותגרו על ידי אויביה של ישראל. בהיעדר הוכחות לכוונה ערבית מיידית לפתוח במלחמה, הייתה המתקפה המקדימה אל שטח האויב עלולה להתפרש כתוקפנות מצד ישראל ולא כאקט של הגנה עצמית. מתקפה כזאת נתפסה כהכרח שלא יגונה בגבולותיה המצומצמים של המדינה, וכך הוצאה לפועל לבסוף במלחמת ששת הימים. בעקבות התרחבות גבולותיה ב-1967 נדרשה ישראל, והתחייבה לארצות הברית, שלא לפתוח במתקפה מקדימה. היא עמדה בהתחייבות זו בפרוץ מלחמת יום כיפור, במשמעויות צבאיות לא ברורות בהינתן הנסיבות של בוקר ה-6 באוקטובר 1973.

אופציית מלחמת המנע הייתה בעייתית עוד יותר מסיבות מדיניות ומשפטיות וכרוכה בסיכונים גדולים של הסתבכות בנסיבות של איום שאינו מיידי. בן־גוריון דחה שוב ושוב את הלחצים למלחמה כזאת, בעיקר מצד הרמטכ"ל משה דיין בשנים 1955-1956. זאת, עד ששוכנע במאמץ רב ערב מבצע סיני לנוכח ההזדמנות לשיתוף פעולה מעצמתי וסיוע של טייסות קרב ומשחתות צרפתיות בהגנת המדינה, מול פחדיו (המוגזמים) מהתקפות על עריה.

מלחמת המנע בלבנון ב-1982 הביאה אמנם לחיסול מדינת אש"ף בדרום לבנון ולסילוקו של הארגון מן המדינה, אך הוליכה להסתבכות הממושכת בארץ הארזים וזירזה את עלייתו של חזבאללה כיריב עיקש וקשה יותר.

דפוס פעולות התגמול היה אף הוא בעייתי ביותר מבחינה מדינית ואמביוולנטי בתוצאותיו. בן־גוריון ראה אותו כחסר תחליף אל מול אתגר המסתננים שישראל לא יכולה הייתה להשלים עימו, אך הוא הכיל פוטנציאל הסלמה בעייתי, ורקורד ההרתעה שלו היה מעורב. עד 1956 הוא דווקא העמיק את מעורבותה של מצרים בסכסוך, אך לאחר 1956, בעקבות ההסלמה למלחמת סיני, הוא הוליך לעשור של שקט ממושך, לפחות מול מצרים. הרקורד של פעולות התגמול לאחר 1967, מול ירדן ולבנון, היה אמביוולנטי גם כן.

פעולות הטרור הפלסטיני השתלבו, כאמור, במגמה רחבה יותר שהלכה ואומצה בצד הערבי לערער את תפיסת ההכרעה והמלחמה הקצרה של ישראל באמצעות אסטרטגיה של התשה, מלחמות מוגבלות ממושכות ופגיעות נמשכות מתחת לסף מלחמה. מלחמת ההתשה ב-1968/9-1970 ומלחמת יום כיפור ב-1973 היו ביטויים בולטים של מגמה זו מצד מצרים, והיא אומצה במידה רבה גם על ידי ציר ההתנגדות בהובלת איראן.

מלחמת ה-7 באוקטובר ורקעה

בשני העשורים שקדמו למלחמת ה-7 באוקטובר הלך ונבנה מול ישראל האיום המשולב של איראן ושל "ציר ההתנגדות" הנתמך על ידה. הם בנו אופציות צבאיות שאתגרו את יכולתה של ישראל להשיג הכרעה מולם – לא כל שכן הכרעה מהירה – הרתיעו אותה ממלחמת מנע, בעיקר באמצעות מערכי טילים ורקטות, ופיתחו יכולות פלישה לשטחה, שהוכרו על ידי ישראל רק ביחס לחזבאללה.

לנוכח ההערכה המובנת והלא בלתי סבירה בישראל בדבר חוסר התוחלת של חזרה לרצועת עזה וללבנון לאחר הנסיגה מהן, ובעוד מאמציה של ישראל ממוקדים בדיכוי האינתיפאדה השנייה בגדה, התגבשה בה התפיסה שעל המדינה להכיל ולהרתיע את איום הארגונים שעל גבולה, תוך תגבור ההרתעה במקרה הצורך בסבבים של לחימה מוגבלת, בעיקר כתגמול על ירי רקטות לשטח ישראל.

על רקע זה הציעה בשנת 2006 הוועדה לבחינת תפיסת הביטחון בראשות חבר הכנסת דן מרידור להוסיף את "ההתגוננות" למשולש שנוסח על ידי בן־גוריון – הרתעה, התרעה, הכרעה. ההגנה על ישראל הייתה כמובן תמיד מטרת העל של מדיניות הביטחון, והוספתה באופן מפורש ביטאה את ההערכות שהוזכרו לעיל, בצירוף ההכרה בפוטנציאל הטכנולוגי המשמעותי שנפתח בתחום יירוט טילים.

פוטנציאל זה כלל מענה הגנתי לאיום הגובר של הרקטות והטילים מלבנון, מרצועת עזה ומאיראן. ואכן פותחו מערכות יירוט חלוציות ברמה עולמית: "חץ", "קלע דוד" ו"כיפת ברזל", שהפגינו ביצועי על מול האיום. טעו המבקרים ששללו מערכות אלו על רקע מחירן ועל כך שהן מאפשרות לישראל להכיל את האיומים ולהימנע מעימות על חשבון יכולת ההרתעה וההכרעה שלה. מערכות ההגנה אפשרו לישראל למנוע נזקים כבדים ביותר לעורף שלה בזמן מלחמה. גם קבוצות התקפה מובהקות אינן משחקות ללא שוער. עם זאת, הגידול הרב והפוטנציאלי במספרם של הטילים הבליסטיים ההתקפיים, בעיקר באיראן, מאיים לרוקן את מחסניהן של ישראל ושל ארצות הברית מטילים מיירטים יקרים. יש לחפש פתרונות חליפיים – אולי בתחום הלייזר המוטס והמוצב בחלל.

בכל מקרה, המתח שבין הכלה למתקפה הלך והעמיק עם חלוף השנים. נפתח באיום האיראני ונמשיך בארגוני ציר ההתנגדות שעל גבול ישראל.

איראן

האיום העיקרי מצד איראן היה ונותר תוכנית הגרעין שלה. ככל שהלכה איראן והשיגה התקדמות ברכיביו השונים של הפרויקט הגרעיני, ובראשם תהליך העשרת האורניום, נפתח בישראל ויכוח בשאלה האם יש לנסות לעצור או לעכב את התקדמותה של איראן על ידי תקיפה יזומה של מתקני הגרעין שלה. אופציה זו נמצאה היכן שהוא בתווך שבין מלחמת מנע ומכה מקדימה – באופן שהיה תלוי חלקית בתגובת איראן.

הוויכוח הגיע לשיאו בשנים 2009-2012. מובילי יוזמת המתקפה היו ראש הממשלה נתניהו ושר הביטחון אהוד ברק. אולם התנגדות הממסד הביטחוני (צמרת צה"ל והמוסד), הצפי להשפעות מוגבלות וזמניות של ההתקפה, היעדר רוב בקבינט והתנגדות אמריקאית מנעו את מימוש היוזמה. במקום זאת העצימה ישראל באמצעות המוסד את מסע החבלה שלה

ברכיבי התוכנית, כולל באמצעי סייבר, והתנקשה במדעני גרעין איראניים. בעידודו של ראש הממשלה נתניהו, ביטל הנשיא טראמפ ב-2018 את הסכם הגרעין עם איראן שעליו חתמו ממשל אובמה והמעצמות ב-2015. שוב, מרבית צמרת מערכת הביטחון התנגדה לביטול ההסכם למרות הסתייגותה מסעיפיו הבעייתיים מאוד, ובכללם תקופת תחולתו והעובדה שלא כלל את סוגיית הטילים הבליסטיים שפיתחה איראן ואת סיועה ל"ציר ההתנגדות".

מאז 2020, בעקבות היציאה האמריקאית מההסכם, נכנסה תוכנית ההעשרה של איראן להילוך מהיר יותר, והרפובליקה האסלאמית צברה כ-440 ק"ג אורניום ברמת העשרה של 60%, במרחק שבועות מעטים מההעשרה לרמה הדרושה לפצצה. גם בעבודה על מנגנון הפצצה ניכר מאמץ איראני, ואיראן הפסיקה את גישת מנגנוני הפיקוח של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית למתקניה. בנוסף בנתה איראן מערך בן כ-2000 טילים בליסטיים ואלפי טילי שיוט שמגיעים לישראל. אלה נוספו לכוח האש הרקטי של שלוחיה על גבול ישראל, ובראשם חזבאללה, והגבירו מאוד את עוצמת ההרתעה שלה.

במהלך מלחמת ה-7 באוקטובר נמנעו ישראל ואיראן מעימות ישיר לאורך תקופה ממושכת. זו נקטעה פעמיים לאורך 2024: חיסול מפקדים בכירים של כוח אל קודס האיראני בדמשק ב-1 באפריל 2024 וחיסולו של ראש הלשכה המדינית של חמאס איסמעיל הנייה בלב טהרן ב-31 ביולי 2024 הביאו למתקפות טילים אירניות ישירות נגד ישראל בלילה של ה-13-14 באפריל 2024 וב-1 באוקטובר 2024, בחריגה חדה מהמדיניות האיראנית המסורתית. המתקפות יורטו על ידי ישראל בסיוע אמריקאי, בריטי וצרפתי ובשיתוף פעולה שקט עם קואליציה אזורית, תוך גרימת נזק מינימלי. השנייה שבין המתקפות נענתה בתגובה מצד ישראל, שהייתה סמלית עקב לחץ ארצות הברית.

אולם בעקבות הצטברות סימנים מעידים לניסיון פריצה איראני בתחום הגרעין והאצת תוכנית הטילים הבליסטיים שלה, פתחה ישראל במתקפה שנמשכה 12 יום באיראן – מבצע "עם כלביא", בין ה-13 ל-24 ביוני 2025. חיל האוויר, בשיתוף זרועות המודיעין וחוליות מיוחדות על הקרקע, הפגין עליונות משתקת, דמיונית כמעט, מעל שמי איראן, במרחק של כ-1000-2000 קילומטרים מישראל. המתקפה השביתה את מערך הנ"מ האיראני, פגעה בכל צמרת הכוחות המזוינים ופרויקט הגרעין האיראניים, והשמידה חלק ניכר מהמערך הגרעיני האיראני. התגובה האיראנית בירי על ישראל הייתה חלשה בהרבה מחששות והערכות מוקדמות. יכולת התגובה והפגיעה בישראל הוגבלו מאוד כתוצאה מהשמדת מחצית (כ-200) ממשגרי הטילים הבליסטיים של איראן מהאוויר, ומיירוט הרוב המוחלט של הטילים ששיגרה – ישראל יירטה כ-86 אחוז מכ-450 הטילים הבליסטיים, וכ-99 אחוז מכ-1000 טילי השיוט ששוגרו. הטילים האיראניים שנפלו בישראל גרמו למותם של 29 בני אדם ולהרס עירוני כואב אך מוגבל בחשבון לאומי כולל. המתקפה תואמה עם ארצות הברית, וזו הצטרפה לשלבה האחרון באורח ישיר בהטלת פצצות חודרות כבדות באמצעות מפציצים אסטרטגיים על מתקן ההעשרה התת־קרקעי בפורדו.

על אף הנזק הכבד והעיכובים הממשיים שנגרמו למערכי הגרעין והטילים של איראן, ובניגוד להתבטאויות פומביות בממשל בארצות הברית ובישראל, המתקפה הייתה רחוקה מלחסל את שני האיומים. לנוכח האצת תוכנית הטילים האיראנית תכננה ישראל מתקפה נוספת על מערכי השיגור, האחסנה והייצור שלהם, שיועדה לקיץ 2026. בינתיים, הדיכוי הברוטלי של המחאות העממיות באיראן על ידי המשטר בינואר 2026, הניע את ארצות הברית מצידה להחליט על פעולה צבאית, שתואמה הדוקות עם ישראל והקדימה את פתיחת המערכה המשותפת ל-28 בפברואר 2026.

מכת הפתיחה הישראלית הייתה אכן מהממת וחיסלה את מרבית הצמרת המדינית והצבאית האיראנית, ובראשם המנהיג העליון ח'אמנאי. ואולם התוכניות להפלת המשטר התבררו כמופרכות. התוכנית הישראלית לשליחת כוחות כורדים מצפון עיראק לתוך איראן (שקיוו שתניע התקוממויות גם מצד מיעוטים אחרים באיראן) סוכלה על ידי ארצות הברית לנוכח התנגדות טורקיה. בכל מקרה, היא נראית כתלושה מן המציאות לאור העובדה שהכורדים מהווים רק כ-10 אחוז מאוכלוסיית איראן, שהייתה צפויה להתלכד ברובה נגד האיום בפיצול המדינה. התוכנית שנתגלתה להשליט על איראן את הקיצוני והארסי באויביה של ישראל, הנשיא לשעבר אחמדיניג'אד, שהתבססה על עמדותיו האופוזיציוניות למשטר והבטחות מפוקפקות לשיתוף פעולה, נראית מופרכת אף יותר.

התקווה ההגיונית יותר לעידוד יציאה המונית של אזרחי איראן לרחובות לא התממשה לנוכח קולות המלחמה מעל שמי איראן והאיום חסר המעצורים של משמרות המהפכה ומיליציות הבסיג'. הכוחות החמושים הנאמנים למשטר באיראן מונים מאות אלפים, אם לא מיליונים, והברוטליות נטולת הגבולות שלהם נובעת – בנוסף לקנאותם האידיאולוגית – מכך שמדובר בעיסוקם ובפרנסתם, ואין להם לאן ללכת אם ייפול המשטר.

בעקבות ההצלחה המבצעית האדירה של מבצעי החיסולים מן האוויר, לצד התנפצות התקוות והאשליות ביחס להפלת המשטר באיראן, נוצרה מציאות חדשה ומורכבת. נוצר ואקום מנהיגותי באיראן שאותו מילאו חלקית גורמים קיצוניים, קנאיים ושואפי נקם במשמרות המהפכה, כשכולם פועלים לצד מנהיג חדש, פצוע ומבודד – האייתוללה מוג'תבא ח'אמנאי, בנו של המנהיג הקודם. כפי שהציעו פרשנים, תוצאת המתקפה עלולה הייתה להיות, ואכן הייתה, עלייה של משטר יותר קנאי וקיצוני מקודמו, כשזה האחרון התאפיין לפחות בזהירות אסטרטגית על פני עשורים. עוד לפני המלחמה ביזרה ההנהגה באיראן את מנגנוני הפיקוד והשליטה בכוחותיה ובמערך הטילים שלה, כך שיוכלו לפעול עצמאית גם במקרה של חיסולים נרחבים.

ואכן, למרות הפגיעות המשמעותיות מאוד במערך הטילים הבליסטיים ובמערך ייצור הטילים שלה, הצליחה איראן לשמר יכולות שיגור משמעותיות לכל אורך המערכה. איראן שיגרה לעבר ישראל כ-600 טילים בליסטיים, שכ-92% מהם יורטו באמצעות מערכות ישראליות ואמריקאיות, וכ-500 כטב"מים, שכמעט כולם הופלו. שיגורים אלה הביאו למותם של 27 בני אדם. חזבאללה מצידו שיגר כ-400 רקטות לעבר צפון הארץ. לאורך זמן הגבירה איראן את שיגורם של טילים בעלי תחמושת מצרר מתפצלת, שלהם לא מצאה ישראל תשובה יעילה, שכן רק החץ 3 היקר בנוי ליירוט מחוץ לאטמוספרה, לפני שראש החץ מתפצל.

איראן גם מימשה את איומיה מלפני המלחמה לפגוע בבסיסים האמריקאיים באזור ובמדינות המפרץ שמארחות אותם. עד הפסקת האש ב-15 ביוני היא שיגרה לעברן כ-1,600 טילים בליסטיים, טילי שיוט וכטב"מים מתאבדים, ואיימה שתגיב בפגיעות בתשתיות חיוניות עוד יותר במידה שהמלחמה תימשך או תסלים. כמו כן, בצעד שהפתיע לחלוטין את מתכנני המלחמה – הפתעה חסרת הסבר כמעט – סגרה איראן את מצר הורמוז לשיט. בכך היא חסמה את ייצוא הנפט והגז מהמפרץ, והקפיצה את מחירי האנרגיה בעולם.

בתום חודש של הפצצות מקיפות, אמריקאיות וישראליות, התהוותה מציאות חדשה ובלתי חזויה בעיקרה. ניסיון הפלת המשטר נכשל, ובצמרת האיראנית נוצרו כאוס, מאבק כוחות וחדירה גוברת של גורמי משמרות המהפכה. מערך הנ"מ האיראני חוסל או נוטרל כמעט לחלוטין והותיר את איראן חשופה להתקפה. חיל האוויר המיושן ויחידות השטח הגדולות של הצי האיראני חוסלו אף הם – אלא שמקומם בסדר הכוחות ובאסטרטגיה האיראנית היה שולי מלכתחילה. התעשייה הצבאית האיראנית נפגעה קשה, כולל היכולת לייצור המוני של טילים בליסטיים. עם זאת, לאיראן נותרה יכולת שיגור טילים משמעותית, ופתחי מנהרות האחסון התת־קרקעיות של הטילים, שנחסמו בהפצצות מן האוויר, ניתנים היו לפתיחה מהירה. ככלל, הפגינה איראן יכולת התאוששות ואלתור מהירה בעיקר רכיבי הכוח שלה. בתגובה לסגירת מצר הורמוז על ידי איראן, הטילה ארצות הברית סגר ימי על איראן ועל ייצוא הנפט שלה, מה שהחמיר מאוד את מצבה הכלכלי הקשה של הרפובליקה האסלאמית.

במישור התודעתי הייתה תמונת המצב מורכבת ומקוטבת עוד יותר. התברר ששני הצדדים מאכלסים עולמות תודעה שונים לחלוטין. הנשיא טראמפ, שהכריז על הפסקת אש חד־צדדית בתום חודש ללחימה, היה תחת הרושם שהמשטר באיראן רוכך דיו על מנת לקבל את עיקרי הדרישות האמריקאיות. מנגד, בחילוקי הדעות בצמרת האיראנית בין הנהגה מדינית הנוטה יותר לפשרות לבין חוגי משמרות המהפכה גבר הקו הקיצוני. על אף המכות שספגה, הדגישה איראן שעצם עמידתה והמשך לחימתה מול קואליציה רבת עוצמה היא ניצחון מובהק, והיא הקשיחה את עמדותיה בכל סוגיות המשא ומתן שעל הפרק.

בראש הסוגיות הללו עומדים חיסול תוכנית הגרעין האיראנית, סילוק האורניום המועשר משטחה וכינון משטר פיקוח הדוק. במקום שני, לפחות מבחינת ארצות הברית אבל לא מבחינת ישראל, עומדים פתיחתו מחדש של מצר הורמוז לשיט חופשי וחידוש ייצוא הנפט והגז ממדינות המפרץ. מבחינת ישראל, עומדת במקום השני הגבלת תוכנית הטילים הבליסטיים של איראן, ובמקום שלישי תמיכתה בשלוחים של ציר ההתנגדות. איראן דחתה תביעות אלו בפרשנותן האמריקאית, ודרשה מצידה את ביטול כל הסנקציות הכלכליות המוטלות עליה, חלקן באופן מיידי, עוד לפני יישום כל סעיף אחר. לנוכח העמדות האיראניות הקשוחות התברר במהרה שארצות הברית חדלה לדרוש את פירוק מערך הטילים הבליסטיים של איראן ואת הפסקת הסיוע לשלוחים, כשלישראל, שהודרה מהמשא ומתן, לא נותרה עליו כל השפעה של ממש. גם ביחס לדרישות בתחום הגרעין והשיט במצר הורמוז הושגו הבנות מעורפלות ביותר. למרות זאת, חתמו ארצות הברית ואיראן ב-15 ביוני 2026 על מזכר הבנות הצהרתי לסיום המלחמה, תוך מחויבות להגיע להסכם סופי על כל הסוגיות בתוך 60 יום. ארצות הברית התחייבה לשחרר סכומים גדולים מאוד מהכספים המוקפאים של איראן, ולא פחות חמור – קיבלה את הדרישה

האיראנית להפסקת אש בלתי מותנית בין ישראל לחזבאללה בלבנון. אולם תוך זמן קצר התברר שפרשנויות הצדדים להסכם אינן מתיישבות זו עם זו, והאש התחדשה – לפי שעה באורח מוגבל.

להלן האפשרויות הצבאיות שמתקיימות כרגע או שעשויות לחזור לשולחן, במתאר כזה או אחר, אם המשא ומתן על ההסכם הסופי לא יישא פרי וארצות הברית לא תיכנע לעמדות האיראניות:

- ארצות הברית מספקת ליווי ימי לשיירות של המכליות הכלואות במפרץ ומורידה בכך חלקית את מחירי הדלק, תוך המשך של הסגר על ייצוא הנפט האיראני. אופציה זו מכאיבה מאוד לאיראן כלכלית, אבל דורשת זמן, ואילו מבחינת טראמפ היא כרגע הרע במיעוטו – פוליטית וצבאית.
- כפי שהתפרסם בינתיים, השתלטות אמריקאית-ישראלית על אתרי הגרעין של איראן בפעולת קומנדו מגובה אווירית הייתה מוכנה מבצעית. האתגר המרכזי בפעולה כזו לא היה צבאי, אלא בגישה לאורניום הקבור והפעולות ההנדסיות שנדרשו לחילוצו, שהיו עשויות להימשך שבועות, ושטראמפ נרתע מהן. לחילופין, במקביל לפריצת המצור האיראני בהורמוז והמשך הסגר הימי על איראן, ניתן להמשיך בהשגחה על האתרים הגרעיניים מן החלל ובאמצעים אחרים, ולהגיב כוחנית במקרה שהאיראנים יפעלו לחלץ את האורניום או לחדש את ההעשרה.
- כדי להגיב על פעולה איראנית נגד תשתיות של מדינות המפרץ, או להרתיע פעולה כזו, או אף כאסטרטגיה יזומה, ארצות הברית וישראל מסוגלות לפגוע פגיעה הרסנית בתשתית האנרגיה של איראן, לעכב את התאוששותה של איראן לשנים, ולהפעיל לחץ נוסף על יציבות המשטר ועל יכולתו לחדש את כוחו הצבאי.

ואולם כל ההערכות בזמן כתיבת שורות אלה הן בגדר ספקולציה.

ההתקפה הישראלית על איראן ב-12 הימים קרובה יותר להגדרת מלחמת מנע מאשר להתקפה מקדימה, גם אם פורמלית נמצאו כבר שני הצדדים בסוג של מצב מלחמה פעיל מאז ה-7 באוקטובר. ביתר שאת נכונים הדברים למלחמה שנפתחה נגד איראן ב-2026. לנוכח ההתפתחויות בתוכנית הגרעין ובתוכנית הטילים האיראנית, קשה לראות להן חלופה בנסיבות שנוצרו לאחר היציאה של ארצות הברית מהסכם הגרעין עם איראן ב-2018. המשמעויות המדיניות הקשות של המלחמה, בעיקר ביחס למעמדה של ישראל בדעת הקהל האמריקאית, יידונו בהמשך.

ארגוני "ההתנגדות": חזבאללה

ביצועי צה"ל במלחמת לבנון השנייה ב-2006 לא עמדו בציפיות, ונתפסו בסך הכול ככישלון. ועם זאת, במשך כעשור לאחר המלחמה נמנע חזבאללה מפעולות לחימה נגד ישראל. עובדה זו שינתה את הפרספקטיבות בישראל ביחס להצלחת המלחמה, וזאת על אף שהסיבה העיקרית לריסונו של חזבאללה הייתה מגמת איראן להחזיק את הארגון כאקדח נצור מול ישראל לשם הרתעתה מתקיפת פרויקט הגרעין האיראני.

ואולם בתקופת השקט הזו הלך חזבאללה והתעצם עד שהפך לאיום ממשי על גבולה הצפוני של ישראל. מערך הרקטות של הארגון מנה עשרות אלפים, והכבדות שבהן כיסו בטווחיהן את מרכזי האוכלוסייה של ישראל. למערכי ההגנה המחופרים של הארגון, ולמערכי הנ"ט וטילי השיוט המתקדמים שלו, נוספו יכולות מפותחות לפריצת כוח העילית שלו, כוח רדואן, לשטח ישראל, כיבוש יישובים והשתלטות על שטחים רחבים בגליל. כל זאת, לצד תעוזה גוברת מצד חזבאללה, השתלב בתפיסה שהלכה והשתרשה בציר האיראני לפיה ניתן להצליח במתקפת פתע מתואמת מול ישראל.

בישראל היו ערים למגמות אלו. המנהרות ההתקפיות חוצות הגבול שחפר חזבאללה בחשאי התגלו ונאטמו על ידי ישראל במהלך יזום בדצמבר 2018–ינואר 2019. אולם, ככל שהתחזק חזבאללה גבר כוח ההרתעה שלו, ואופציית מלחמת המנע שנשקלה מול הארגון נדחתה פעם אחר פעם. על פי "כללי המשחק" שהשתרשו בין הצדדים נמנעה ישראל מתקיפות בלבנון, והגבילה את המב"ם לתקיפות מנגד בלתי מוצהרות בשטח סוריה נגד השרשרת הלוגיסטית מאיראן לחזבאללה, תוך מאמץ מיוחד לפגיעה בפרויקט הדיוק של רקטות חזבאללה. גם אם פרויקט זה אכן עוכב משמעותית, הצלחת המב"ם במניעת התעצמות חזבאללה הייתה מוגבלת ביותר. במקביל, התגובה הישראלית לפרובוקציות הגוברות של חזבאללה על הגבול ומעבר לו הייתה חלושה ועמדה בסתירה לעקרונות הבוטחים שנכללו במסמכים הרשמיים. במבט לאחור ברור גם שמערכי ההגנה של צה"ל על הגבול לא תאמו את האתגר, ותגבורם היה מותנה בהצלחת ההתרעה הישראלית מפני פלישה.

טרם פתיחת המתקפה ברצועת עזה, נדחתה בקבינט ב-11 באוקטובר 2023 הצעת שר הביטחון יואב גלנט, בתמיכת הרמטכ"ל ומערכת הביטחון, לתקוף את חזבאללה קודם, לפני חמאס, ולחסל את הנהגתו. בדיעבד, לאור ההצלחות מול

חזבאללה שנה מאוחר יותר, לא ברור עד כמה הייתה ההצעה נטולת הגיון כפי שנראתה בשעתה. ועם זאת, התנאים להצלחה אופרטיבית בניצול ההתקפה שתוכננה נגד צמרת חזבאללה היו רחוקים מבשלות. חזבאללה מצדו החליט להגביל את סיועו לחמאס לריתוק כוחות גדולים של צה"ל לגבול הלבנון ולשיגור אש בלתי פוסקת אל מה שהגדיר כמטרות צבאיות בצפון ישראל. עקב החששות מפלישה קרקעית מלבנון דמוית ה-7 באוקטובר, פונתה האוכלוסייה הישראלית, כ-60,000 תושבים, מקו הגבול למשך כשנה, והתקבע דפוס של מלחמת התשה לאורכו.

מספר שיקולים הביאו, כאמור, לדחייה הממושכת בהתמודדות עם המצב הבלתי נסבל בצפון. כל זמן שנמשך המאמץ העצים ברצועת עזה, שנמתח על פני תקופה ארוכה הרבה יותר מן המתוכנן, היה היגיון באי־הרצון לפתוח חזית שנייה בגבול לבנון. יתרה מזאת, ארצות הברית הטילה את כל כובד משקלה נגד התקפה ישראלית בלבנון. זאת, מחשש להתערבות איראנית שתסלים למלחמה אזורית, שארצות הברית עלולה הייתה להיגרר אליה נגד רצונה. כאלטרנטיבה, הביעה ארצות הברית את אמונתה שהמאמץ הדיפלומטי בהובלתה יביא להפסקת אש בצפון ולנסיגת חזבאללה אל מצפון לליטני במסגרת הסכם דיפלומטי כולל בין ישראל ללבנון, תוך יישום מחודש של החלטת מועצת הביטחון 1701.

אולם התקווה שהפסקת האש – שחזבאללה היה כנראה מסכים לה רק אם הייתה כרוכה בהפסקת המלחמה ובנסיגת צה"ל מרצועת עזה – תשכנע את הארגון גם לסגת אל מצפון לליטני הייתה חסרת תוחלת. להיפך, היה ברור שבעקבות הפסקת האש חזבאללה היה שב ומתפרס בקרבת הגבול, ומרתיע בכך את החזרת המפונים בצילם של לוחמי חזבאללה וכוח האש של הארגון. מכל מקום, ככל שהלכה והתבררה אחרי חודשים רבים של משא ומתן אינטנסיבי אפסות הסיכויים להגיע להסדר, והאמריקאים נאלצו בסופו של דבר להכיר בכך, נחלשה ההצדקה מצידם למנוע פעולה ישראלית.

היו עדיין סיבות טובות להיסוסים הכבדים בצד הישראלי ביחס להרחבת המלחמה נגד חזבאללה, בנוסף לחשש ממלחמה אזורית במעורבות איראנית ישירה. ישראל נכוותה פעמים רבות בלבנון, זירה מורכבת ומסובכת מכל בחינה – פוליטית וטופוגרפית. כמו כן, על אף שלישראל היו יכולות יירוט גבוהות, שרר חשש כבד מיכולת פגיעה מסיבית של חזבאללה במרכזי אוכלוסייה ובמתקני תשתית חיוניים. ראש הממשלה נתניהו בלט בהיסוסיו בהקשר זה ודחה בהתמדה את ההצעות בקבינט ובמערכת הביטחון לפתוח בהתקפה בלבנון. שקיעת התקוות להסדר שכולל נסיגה של חזבאללה, ומצוקת המפונים, דחפו לבסוף להחלטה לפעולות בעצימות גוברת מול הארגון במהלך אוגוסט-ספטמבר 2024. הפעולות הסלימו בתוך זמן קצר להתקפה ישראלית כוללת, משגבר החשש שחזבאללה עומד לחשוף את פרויקט הזימוניות.

הפעלת מלוא עוצמתו של חיל האוויר כנגד חזבאללה, על פי מידע מודיעיני מדויק, הניבה את התוצאות המוחצות שקיוו להן לפני המלחמה והחזירה במידה מכרעת את האמון בשיטת הפעולה האווירית-מודיעינית המשולבת של צה"ל – אמון שנפגע באורח קשה ב-7 באוקטובר. ההרס המאסיבי של מערכי השיגור של חזבאללה, הפגיעה הקשה בשדרת הפיקוד והשליטה שלו באמצעות הפיצוץ המתואם של הזימוניות ומכשירי הקשר, ושורת החיסולים המהדהדת של כל צמרת חזבאללה ובראשה נסראללה – הכו בתדהמה את חזבאללה, את איראן ואת דעת הקהל הערבית. לכך נוסף גם רושם גל הפליטים העצום ששטף את לבנון, רובם שיעים מאזורי הלחימה. ב-27 בנובמבר 2024 נאלץ חזבאללה לקבל הסכם הפסקת אש בצפון.

לאחר הפסקת האש המשיכה ישראל במדיניות של חיסולים והפצצות לעצירת מאמצי חזבאללה לחזור לדרום לבנון, כשהארגון מורתע מלהגיב. במקביל התנהלו, בתמיכה ובדחיפה אמריקאית, שיחות עם ממשלת לבנון, שיתר העדות בארץ הארזים ראו בהן הזדמנות להגביל את כוחו של חזבאללה. התקוות והיומרות לפרק את הארגון מנשקו היו מלכתחילה חסרות סיכוי, לפחות כל זמן שהמשטר באיראן שורד. פרוץ המלחמה עם איראן ב-2026 והאש (המוגבלת) שחזבאללה חידש בעקבות זאת, היוו עילה לפלישה ישראלית והשתלטות על דרום לבנון, שמולה עבר חזבאללה לטקטיקת גרילה. עיקר הישגיו של הארגון במערכה זו היה בהפעלת רחפנים מונחי כבל, שאותם לא ניתן לשבש אלקטרונית ושצה"ל לא היה מוכן לקראתם. מנגד, חשף צה"ל והשמיד תשתיות נרחבות שנותרו לחזבאללה בדרום לבנון. לאורך זמן קשה לראות תוחלת צבאית או מדינית להישארות צה"ל בשטח, מחוץ אולי למספר נקודות מפתח על הגבול. אך המאמצים הפעילים למנוע את חזרת חזבאללה לדרום לבנון יימשכו.

ארגוני "ההתנגדות": חמאס

תפיסת ההכלה מול חמאס לאחר השתלטות הארגון על רצועת עזה ב-2007 נשענה על מספר רכיבים: אי־רצון לחזור לשליטה על אוכלוסייה עוינת בת כשני מיליון איש במחנות פליטים ובערים צפופות, על כל מחיריה, לאחר פינוי הרצועה

בשלבים בהסכם אוסלו ובנסיגה החד־צדדית; הכרה במחיר הכבד ובאבדות הכרוכות בכיבוש הרצועה ובחיסול ההתנגדות בה; וההערכה של ממשלות נתניהו שהפיצול בין הגדה לבין הרצועה ובין הרשות הפלסטינית לחמאס הוא אינטרס ישראלי.

לפיכך, הפעם האחרונה שבה נשקלה השתלטות מחודשת על הרצועה, חיסול שליטתו של חמאס בה והחזרתה לידי הרשות הפלסטינית הייתה בזמן מבצע "עופרת יצוקה" ב-2008. השר חיים רמון דגל בכך בתמיכת ראש הממשלה אהוד אולמרט, אך הרעיון לא התקבל על ידי שר הביטחון ברק. לאחר מכן, גרמו התחמשותו הגוברת של חמאס והתפשטות מערך התת־קרקע והמערך הרקטי שלו להפיכת אופציית המלחמה לכיבוש עזה ולהכרעת חמאס לבעייתית עוד יותר, לכרוכה במחירים כבדים ולחסרת לגיטימציה פנימית וחיצונית.

במקום זאת אומצה אופציית ההכלה, וסיבובי הסלמה מדי כמה שנים נועדו לבסס הרתעה מול ההטרדה הנמשכת של רקטות חמאס ואמצעים אחרים, בעיקר מול יישובי העוטף. במקביל, נעשה מאמץ לשפר את התנאים הכלכליים לתושבי הרצועה, בהנחה שפעולות אלו מפחיתות את המוטיבציה של חמאס להתעמת.

כידוע, התבררו כל ההנחות הללו כשגויות כשחמאס פתח במתקפת ה-7 באוקטובר בהפתעה מוחלטת, פלש לשטח ישראל, ולראשונה מאז 1948 כבש יישובים ישראלים וטבח ביושביהם. שאלה פתוחה היא עד כמה מתקפת חמאס נבעה באורח בלתי נמנע מאופיו כארגון ג'יהאד שההתנגדות הצבאית היא מהותו, כפי שמקובל להניח מאז המתקפה, או שהמיזם היה קשור הדוקות לאישיותו המיליטנטית הקנאית של מנהיג חמאס בעזה יחיא סינוואר. כך או כך, בעקבות אסון ה-7 באוקטובר והתלקחות האקסטזה הג'יהאדיסטית ברחבי המזרח התיכון, לא נותרה לישראל ברירה אמיתית חוץ ממהלך למחיצת כוחו הצבאי ושליטתו של חמאס ברצועה, על כל מחיריו הכבדים.

המערכה העצימה ברצועה נמשכה שנתיים, ועל אף שפגעה קשה מאוד בכל רכיבי התשתית של חמאס, היא לא הגיעה לידי הכרעה חד־משמעית, וזאת בזירה מצומצמת מאוד מבחינה טריטוריאלית, סגורה ומוקפת לחלוטין. כאמור, מעבר לבעיית החטופים, הגורם העיקרי שמנע את כיבושה המהיר של הרצועה – ועיכב בכך לזמן ממושך מאוד גם את השלב העצים ביתר הזירות – היה מערך התת־קרקע האדיר ברצועה שצה"ל לא מצא לו תשובה אפקטיבית, ושהשפעתו **האסטרטגית** על מהלך המלחמה טרם הוכרה כראוי.

לקחים

ישראל התקשתה מאוד להשיג הכרעה במלחמה. המלחמה התארכה מאוד, תוך עול כבד על המשק ושחיקה של הכוחות בסדיר ובמילואים ושל ציוד הלחימה, וחיסול מלאי התחמושת (שמולא מחדש בעיקרו על ידי ארצות הברית). לאור זאת, רבים בישראל קראו להפסקת המלחמה לפני שהיה לכך מקום – לפני המהפך בה – בשעה שחמאס ויתר רכיבי ציר ההתנגדות היו יכולים עדיין להופיע כמנצחים.

מלחמה ארוכה עומדת בניגוד לעקרונות תורת הביטחון, אך היא הייתה הכרחית בנסיבות שנוצרו ב-7 באוקטובר. מבקרים רבים גם מציינים את היעדר ההכרעה והתמשכות המלחמה בכל חזיתות המלחמה, על אף ההישגים החשובים שהושגו בכל אחת מהן. אולם ראוי לצטט בהקשר זה את אמירתו של שר המלחמה הבריטי הלורד קיצ'נר בראשית מלחמת העולם הראשונה, כשהמליץ על גיוס לאומי נרחב וממושך מול השגותיהם של חבריו בקבינט שהציעו אסטרטגיות אלטרנטיביות תובעניות פחות לניהול המלחמה. כפי שהשיב: "Unfortunately, we have to make war as we must, and not as we should like" (״למרבה הצער, עלינו לנהל מלחמה כפי שאנו חייבים, ולא כפי שהיינו רוצים״). ישראל עמדה בפני אתגר קיומי, במובן שהוגדר קודם, והיא הייתה מחויבת לעשות כל מה שנדרש בכדי להפוך את הקערה על פיה.

עם זאת, אין להניח, במפורש או במובלע, שהמלחמה הבאה בעצימות גבוהה תארך גם היא שנים, ולפיכך להקצות להכנתה השקעות יקרות מאוד. יש לראות את התמשכות המלחמה האחרונה כחריג ולחתור לכך שלא יחזור. כמובן שאין לשלול אפשרות שמלחמה עתידית בלתי חזויה בעצימות גבוהה עשויה להתארך, וישראל חייבת להגביר את מוכנותה לכך. אולם ישראל עמדה במיצובה הביטחוני הנוכחי גם בפרופיל מלחמה כזה, אף אם במחיר התשה קשה. היא תעמוד בו גם בעתיד, אם יתממש, בלי לשעבד מראש את תקציב הביטחון ותקציב המדינה לתרחיש קיצון.

אין מקום לשינוי בדוקטרינת המכה המקדימה מצד ישראל במקרה של מידע בדוק על כוונה עוינת לפתוח במתקפה נגדה. שאלת מלחמת המנע הייתה ונשארה מורכבת יותר. בעקבות ה-7 באוקטובר השתרשה בישראל תחושה עמוקה שאסור לה להרשות צמיחת צבאות טרור חזקים על גבולה, ושעליה למנוע התפתחות של איום דומה בעתיד. העובדה שלצבאות הטרור אין מעמד מדינתי, וחלקם מתקיימים בטריטוריות שאין בהן שליטה סוברנית מדינתית כלל (רצועת עזה) או באופן מעשי

(לבנון וסוריה), מחזקת את הלגיטימציה של ישראל לפעולה נגדם ולהצבת קווים אדומים. ישראל ניצלה את נפילת משטר אסד והאנרכיה בסוריה בעקבות זאת להשמדת עיקר ציוד הלחימה והמתקנים של צבא סוריה. צה"ל גם תפס עמדות הגנה קדמיות בשטח החיץ בתוך סוריה למניעת התארגנות ג'יהאדיסטית על הגבול בגולן. במידת האפשר יש לחתור לניצול נוכחות ישראלית זו בשטח סוריה כמנוף להמרתה להסדרים ביטחוניים מוסכמים. כך גם ביחס לשהיית צה"ל בדרום לבנון, שיש להגבילה למינימום, גם אם בגזרה זו עלולה להידרש פעולה יזומה התקפית מפעם לפעם אם וכאשר חזבאללה ינסה לשקם את מערכיו.

אכן, יש להישמר מאוד ממתיחת יתר של תפיסת מלחמת המנע בעקבות הטראומה, תפיסה שיש המפרשים אותה באורח מפליג וחסר רסן. לא כל שכניה של ישראל במזרח התיכון הם צבאות טרור ג'יהאדיסטיים הפועלים להשמדתה, לא כל איום בכוח הופך לאיום בפועל, לא תמיד ההרתעה נכשלת, מעטות מלחמות המנע שיזכו ללגיטימציה ופוטנציאל ההסתבכות של מלחמות כאלה גדול.

הרתעה והתרעה

הרתעה-התרעה-הכרעה הם שלושת הנדבכים הקלאסיים של תורת הביטחון. לאחר שדנו בנושא ההכרעה, נבחן כעת את סוגיות ההרתעה וההתרעה.

ההרתעה לקראת מלחמת ה-7 באוקטובר ובעקבותיה

מגבלותיו של מושג ההרתעה מוכרות היטב במחקר, אך בעקבות כישלון ה-7 באוקטובר ההרתעה הפכה מושא לביטול, כאילו היא חסרת כל משמעות. זוהי טעות מהכיוון השני. ההרתעה היא מסד קיומה של מדינת ישראל באזור מאז 1948. היא שמנעה ומונעת מלחמה כוללת בלתי פוסקת נגד ישראל, והיא האחראית העיקרית ליכולתה להשיג תקופות שלום ובנייה ממושכות בין המלחמות. היא אמנם נשברה מפעם לפעם, באופן חלקי או רחב יותר, כאשר:

- דימוי העוצמה של ישראל נפגע;
- ו/או כאשר עוצמת האינטרס והמוטיבציה בצד השני, שלעיתים לא הוערכו כראוי, גברו על דימוי העוצמה הישראלית.

מלחמת יום כיפור ב-1973 היא דוגמא מובהקת לכישלון ההרתעה מול עוצמת האינטרס או המוטיבציה בצד השני. על אף שדימוי העוצמה של צה"ל היה בשיאו, האינטרס הלאומי של מצרים וכל משאביה היו ממוקדים באופן מוחלט בהחזרת חצי האי סיני לידיה, במחיקת השפלת 1967 ובפתיחת תעלת סואץ. על רקע זה הסתכן נשיא מצרים אנוואר סאדאת במלחמה, לאחר שגיבש לה מתכונת התפורה ליכולותיה ולמגבלותיה הצבאיות של מצרים, תוך תקווה שהמלחמה לא תסתיים בתבוסה ותפרוץ את הקיפאון המדיני.

שחיקת דימוי העוצמה של ישראל לאחר שהות ממושכת ומדממת בלבנון, הצלחות חזבאללה והנסיגה מלבנון בשנת 2000, תרמו לפרוץ האינתיפאדה השנייה. מנגד, הניצחון על האינתיפאדה השנייה בגדה המערבית שיקם את ההרתעה הישראלית, ולו לפרק זמן מוגבל.

הן שחיקת דימוי העוצמה של ישראל והן עוצמת המוטיבציה של אויביה שיחקו תפקיד בשנים שהוליכו ל-7 באוקטובר. כאמור, התחזקות צבאות הטרור על גבול ישראל, מערך הטילים המסיבי שהלך ונצבר בידיהם ואסטרטגיית ההכלה הישראלית הביאו להיווצרותה של הרתעה **הדדית** בין ישראל לבין חזבאללה וחמאס. בנוסף, בעקבות פריצת המשבר החוקתי בישראל, גברה ב"ציר ההתנגדות" בהובלת איראן התפיסה שישראל נחלשת ומתפוררת מבפנים, ושניתן יהיה לפגוע בה קשות ואולי אף להכריעה בהתקפה מתואמת. תפיסה זו קיבלה מצידה ביטויים אמוניים מובהקים, בעיקר סביב האירועים בהר הבית ובגדה, וחוזקה ברוח האסלאם הקנאי והג'יהאדיסטי.

על רקע זה, המלחמה הייתה עימות קיומי, כאמור, לא במובן שצבאות הטרור בתמיכת איראן היו באמת יכולים להשמיד את ישראל, אלא מכיוון ש"קיר הברזל", שהלך ונבנה לאורך עשורים מול ממשלות ערב ובאופן פחות בהרבה גם מול דעת הקהל הערבית, נסדק בצורה אנושה. בעקבות אסון ה-7 באוקטובר, ישראל התחילה את המלחמה מנקודת שפל נמוכה מאוד, שממנה לא הייתה ברירה אמיתית אלא לנסות ולשקם את ההרתעה הישראלית על ידי פלישה לרצועת עזה, שהיה ברור מלכתחילה – זו הסיבה שלא הוציאו אותה לפועל בעשרים השנים שלפני כן – שתהיה כרוכה במחירים כבדים מאוד בכל הממדים. מחירים כבדים ביותר שולמו מול דעת הקהל במערב, לפחות חלקית עקב הצהרות חסרות רסן שיצאו מחברי קואליציה וממשלה ביחס לאופן ניהול המלחמה ועתיד רצועת עזה. עם זאת, תוצאות המערכה בעזה והמכות המוחצות שהנחיתה ישראל על חזבאללה ב-2024 ועל איראן ב-2025 וב-2026 חזרו ושיקמו את כושר ההרתעה שלה במזרח התיכון.

בכל עתיד נראה לעין, ההרתעה נשארת מסד קיומה של ישראל בסביבה עוינת ואלימה. מול האיום הצבאי העיקרי שנותר כרגע בשטח, איראן, ההרתעה נותרת המענה המרכזי לאיום הטילים על עורף המדינה. הרתעה זו נשענת בעיקרה על האיום בהתקפות ישראליות הרסניות באמצעות חיל האוויר על התשתית הפגיעה ביותר של איראן, ובכללה תחנות כוח, הולכת אנרגיה, שדות נפט, מתקני זיקוק נפט ונמלים. כמובן שאם המשטר באיראן יחשוש לקיומו, גם מעצורי ההרתעה כלפיו עלולים להתערער.

יש להדגיש שעל אף תפקידה המרכזי והחיוני, ההרתעה מעולם לא הייתה המענה היחיד לביסוס קיומה של ישראל במזרח התיכון. היא הייתה כרוכה תמיד ברכיבים נוספים שנשענו עליה ואפשרו להתקדם מעבר לה, כפי שיוצג בהמשך.

התרעה למלחמה: ה-7 באוקטובר בפרספקטיבה רחבה

טראומת ההפתעה ב-7 באוקטובר 2023 מלווה את ישראל. ההפתעה אירעה חמישים שנה בדיוק לאחר ה-6 באוקטובר 1973, והיא שבה והעלתה במלוא חומרתה את השאלה מדוע וכיצד הפתעות אסטרטגיות מתרחשות. בספרות ההפתעה האסטרטגית ידוע שעל פי הניסיון ההיסטורי קשה מאוד למנוע את הצלחתה. אבל קיימת פחות מודעות לכך ש**כל** הניסיונות במאה ה-20 להשיג הפתעה אסטרטגית הוכתרו בהצלחה – כולם, ללא יוצא מן הכלל.[6] בהפתעה אסטרטגית הכוונה היא להפתעה בעצם פתיחת מלחמה. זאת, להבדיל מהפתעות אופרטיביות או טקטיות בזמן מלחמה, שהרקורד שלהן מעורב – חלקן מצליחות וחלקן נכשלות.

כהערה מקדימה יצוין שהכישלון בחיזוי ההתקפה נעוץ בדרך כלל לא במודיעין לבדו, אלא גם בקונספציה המדינית שמאחוריו ובדרגי הפיקוד הצבאי. כך היה ב-6 באוקטובר 1973 וב-7 באוקטובר 2023, כמו בכל מקרי ההפתעה האסטרטגית במאה ה-20. לתפיסה המדינית שהנחתה את ישראל בשנים שקדמו למלחמה היה תפקיד משמעותי מאוד בכישלון, גם אם עיקרו היה מודיעיני ומבצעי.

במהלך המאה ה-20 – עידן המיכון, שבו לראשונה נוצרה האפשרות להנחית מכת בזק מהממת בפתיחת מלחמה – היו כתריסר מקרים של פתיחת מלחמה בהפתעה, **שבכולם** נתפס הצד המותקף בלתי מוכן, עם תוצאות קשות מאוד עבורו, לפחות בטווח הקצר. מקרים אלה כוללים את: המתקפה היפנית על רוסיה במנצ'וריה, 1904; פלישת גרמניה הנאצית לברית המועצות, "מבצע ברברוסה", 1941; המתקפה היפנית על ארה"ב, פרל הארבור, 1941; פלישת צפון קוריאה לדרום קוריאה, 1950; כניסת סין למלחמה כנגד כוחות האו"ם בקוריאה, 1950; מתקפת ישראל על מצרים, מבצע סיני, 1956; המתקפה הסינית נגד הודו, 1962; מתקפת ישראל על מצרים, ששת הימים, 1967; הפלישה הסובייטית לצ'כוסלובקיה, 1968; מתקפת מצרים וסוריה על ישראל, יום כיפור, 1973; פלישת עיראק לאיראן, 1980; הפלישה הארגנטינאית לפוקלנד, 1982; ופלישת עיראק לכווית, 1990.

אין זו רשימת המקרים של הפתעה אסטרטגית שהצליחה, אלא רשימת **כל הניסיונות להפתעה** בפתיחת מלחמה – וכולם, ללא יוצא מן הכלל, הוכתרו בהצלחה.

שתי השגות עיקריות נשמעות מפי אלה שלומדים על נתון חד־משמעי זה לראשונה. השגה אחת היא שאנחנו לא יודעים על ניסיונות הפתעה בפתיחת מלחמה שהסתיימו בכישלון. השגה שנייה היא שהמנסה להפתיע יכול לדחות את התקפתו אם נראה לו שהצד השני מוכן אליה. אולם, תוקפן של שתי ההשגות הללו אינו רב. ראשית, קיים ידע מקיף מאוד על מלחמות המאה ה-20. אין להניח שיש מקרים של הפתעה מתוכננת שנכשלה בפתיחת מלחמה שאין ולו שביב מידע לגביה. שנית, גם אם נכון שהמפתיע יכול לדחות את התקפתו במקרה שהוא מעריך שהצד השני מוכן – עדיין הממצא שלפיו בכל פעם שהוא בוחר לתקוף בהפתעה ההפתעה מוכתרת בהצלחה הוא לא פחות ממרעיש.

הסברים טובים ופחות טובים לכישלון התרעות אסטרטגיות

הסברים שגורים המתמקדים בהטיות קוגניטיביות ואישיותיות, בסגירות קונספטואלית ובחשיבת יחד, בהטיית האישור ובחטא הגאווה/ביטחון היתר (היבריס) – גם אם אינם בלתי נכונים – מאבדים מתוקפם לנוכח הצלחתה האוניברסלית של ההפתעה האסטרטגית במאה ה-20. אין שונות בתוצאה בין מקרה למקרה שניתן לייחס לסגולות אישיות וקבוצתיות. בין שמדובר בדמוקרטיות או בדיקטטורות, בתרבויות שונות בתכלית, במעורבות ארגוני מודיעין, משרדי חוץ והנהגות פוליטיות – כולם-כולם נכשלו, ולכן לא ניתן לומר שכשלים והטיות כאלה או אחרים שררו פה ולא שם ולכן אחראים לכישלון.

---

[6] להרחבה ראו: עזר גת, "הפתעה אסטרטגית – תמיד?", *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, 9 בספטמבר 2024; עזר גת, "מה מסביר את הפתעת ה-7 באוקטובר", *המכון למחקרי ביטחון לאומי – עדכן אסטרטגי* 29(1) (2026), 132-134.

סיבות נוספות להצלחה להפתיע הועלו בספרות בנושא, בעיקר בספריהם של ריצ'ארד בטס ואפרים קם.[7] ראשית, מצב מלחמה הוא נדיר בהשוואה לתקופות הארוכות של אין-מלחמה. כפי שתיאר זאת ראש אמ"ן ב-1973, אלי זעירא: נניח שיש לך תוכי אדום שחוזה מלחמה בכל יום ותוכי כחול שאומר אין מלחמה, והתוכי הכחול צודק יום אחרי יום במשך אלפי ימים בעוד שהאדום טועה בכולם, למי תאמין?[8] כמו כן, במיוחד במצב של סכסוך מתמשך כמו הסכסוך הערבי-ישראלי, שבו התלקחות מלחמה יכולה להתרחש תמיד, קשה עד בלתי אפשרי לשמור על רמות מוכנות וכוננות גבוהות לפרוץ מלחמה בכל רגע נתון. מתהווה שיגרה ותסמונת "זאב, זאב". בנוסף, הערכות מוטעות בנוגע ליחסי הכוחות בין הצדדים, ולפיכך לעוצמת ההרתעה ממלחמה, עשויות למלא תפקיד מרכזי בכישלון המודיעיני. גורם זה בלט בהפתעות ה-6 באוקטובר 1973 וה-7 באוקטובר 2023.

ועדיין, במרבית המקרים קודמים למתקפה בהכרח ריכוזים מאסיביים של כוחות, ציוד, אספקה ותחמושת שאינם ניתנים להסתרה, והם אכן היו גלויים למותקף כמעט בכל המקרים בתקופה שקודמת למתקפת הפתע. עובדה זו הייתה תקפה כידוע גם ביחס לריכוזים המאסיביים של הצבא המצרי והסורי בספטמבר ואוקטובר 1973, אם כי היא הייתה תקפה הרבה פחות ביחס לצבא הטרור הקל שנערך מעבר לגבול רצועת עזה לפנות בוקר של ה-7 באוקטובר 2023. לנוכח ריכוזים מסיביים וגלויים לעין, כיצד זה הצליחה ההפתעה תמיד? להלן מספר הסברים:

<u>לפנינו מסע לחץ מדיני</u>. ניתן לפרש את ריכוזי כוחות האויב והכנותיו הלוגיסטיות כחלק ממערכה מדינית של הליכה מאיימת על הסף (brinkmanship). על פי פרשנות זו, שהיא אכן תקפה במקרים רבים שאינם מובילים למלחמה, מדובר רק באיום במלחמה, ב"שקשוק חרבות", ללא כוונה אמיתית לפתוח במלחמה. כזו הייתה הפרשנות ב"ברברוסה" 1941, בכווית 1990, וגם, בעיני אוקראינה ב-2022.

<u>מדובר בריכוז כוח הגנתי</u>. פירוש נוסף לריכוז כוחות האויב מעבר לגבול הוא שהצד השני הוא שחושש ממתקפה עליו – ועל כן היערכותו היא לצרכי הגנה. שוב, כך היה חלקית ב"ברברוסה" 1941, ובהסבר של אמ"ן ב-1973 לריכוזים הסוריים ברמת הגולן.

<u>זה תרגיל</u>. דרך נוספת להסתיר את הכוונה שמאחורי פריסת הכוחות להתקפה היא להסוותה כתרגיל. ידועה בהקשר זה הפלישה הסובייטית לצ'כוסלובקיה ב-1968, שהוסוותה כתמרון של ברית ורשה. ועל אף שבשעתה הופנתה תשומת הלב באמ"ן לתקדים זה, פירש אמ"ן את ריכוז הכוחות המצריים מעבר לתעלה ב-1973 כתרגיל – אחד נוסף בשגרה מצרית רב־שנתית.

גם רוסיה טענה לפני הפלישה לאוקראינה שכוחותיה נפרסים בבלרוס לצורך תרגיל משותף. איש לא האמין להסבר זה, מה שלא מנע מאוקראינה, כאמור, להסביר את ריכוז הכוח הרוסי כניסיון ללחץ מדיני עליה ולא כהכנה לפלישה.

הפתעת ה-7 באוקטובר

מגוון הסברים הוצעו לכישלון ההתרעה ב-7 באוקטובר.[9] יש הסבורים ששורש הבעיה הוא בשינוי הדגש באמ"ן בשני העשורים האחרונים מהתרעה למלחמה למאמץ להשתתפות מודיעינית פעילה בלוחמה (לוחמ"מ: לוחמה מבוססת מודיעין). אחרים מתמקדים בהיעדר תרבות שיח פתוחה ומכילה במסגרת הצבאית ההיררכית של אמ"ן. יש גם מי שמופתעים – מופתעים כל פעם מחדש – מחוסר הקשב הראוי לסימנים המעידים הבולטים למתקפה, ב-2023 כמו ב-1973.

קיימות מספר בעיות בהסברים אלה. ראשית, רקורד הכישלון של אמ"ן בהתרעה האסטרטגית הוא עקבי, ארוך שנים, וקודם להתפתחויות של העשורים האחרונים. בפועל, אמ"ן נכשל במתן התרעה ב"רותם" 1960 (כניסת הצבא המצרי לקדמת סיני בלי שהתגלה), ביום כיפור 1973, וכמו האמריקאים – בחיזוי פלישת עיראק לכווית ב-1990. לא נמנה את כישלונו של אמ"ן בחיזוי מלחמת ששת הימים ב-1967, משום שגם נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר, שהכיר בעליונותה הצבאית של

---

[7] Richard Betts, *Surprise Attack* (Washington D.C: Brookings Institution, 1982); אפרים קם, *מתקפת פתע* (תל אביב: מערכות, 1990).

[8] אבירם ברקאי, "משק כנפי הטעות", *המרכז למורשת המודיעין*, ללא תאריך, 117-115.

[9] ראו במיוחד: דוד סימן טוב ועופר גוטרמן (עורכים) *המודיעין ושבעה באוקטובר* (גלילות: מערכות, המרכז למורשת המודיעין והמכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין, 2025); עמוס הראל, *טבח שבעה באוקטובר: המחדלים, האחראים, ההשלכות* (חבל מודיעין: כנרת, זמורה, 2026).

ישראל, לא רצה מלחמה לאורך השנים, עד שגלש להסלמת המשבר במאי 1967. לעומת זאת, נזכיר התרעות שווא (false positives), כמו ההתרעה על כך שההכרזה של סאדאת ב-1977 על כוונתו לבקר בירושלים היא תוכנית הונאה מצרית לקראת מלחמה. במשך 65 שנה, אמ"ן לא הצליח מעולם במתן התרעה אסטרטגית, וכל זאת מצד ארגון מודיעין שנחשב לאחד הטובים מסוגו בעולם.

ההסבר הקולע ביותר להצלחת ההפתעה הוצע בחיבור החלוצי שנותר החשוב ביותר בחקר ההפתעה: ספרה של רוברטה וולסטטר, *פרל הארבור: התרעה והחלטה*, שהופיע במקורו ב-1962 ופורסם בעברית – באירוניה מרה – ב-2023, ממש ערב המלחמה. התובנה העיקרית של וולסטטר הייתה ששירותי המודיעין מוצפים בתקופה שלפני המתקפה במאות ואלפי פרטי מידע (signals), שחלקם הם אותות המצביעים על הכוונה להתקפה (signs), בעוד חלקם מצביעים בכיוונים אחרים, בחזקת "רעש" (noise) – חלקם מקריים וחלקם פרי הונאה. רק בדיעבד, קבעה וולסטטר, הראשונים זוהרים באור נגוהות – בבחינת "איך אפשר היה לא לראות".

ראייה בדיעבד זו היא כשלעצמה סוג של הטיה קוגניטיבית עמוקה אצל פרשנים.

כך היה ב-1973 וב-2023, כמו גם בכל אחד מתריסר ניסיונות ההפתעה האסטרטגית בפתיחת מלחמה במאה ה-20, שהצליחו כולם. לכל אחד מהסימנים המעידים שנראים בדיעבד ברורים כשמש היו בזמן אמת הסברים חלופיים סבירים מאוד.

תוכנית המבצע החמאסית, "חומת יריחו", שהגיעה לידי ישראל במספר גלגולים לפני המלחמה, הייתה תוכנית מבצע ולא פקודה לפעולה. כמוה יש לכל ארגון צבאי לקראת מגוון אפשרויות. סיורי המפקדים של חמאס על הגבול ואימוני יחידותיו, שצוינו על ידי התצפיתניות ובאמצעים אחרים, התפרשו כדרכו של הארגון לשמירת המתח הג'יהאדיסטי והמבצעי בשורותיו. כך גם ביחס להצהרות מאיימות מפי מנהיגי חמאס שפורשו לפני המלחמה כדיבורי רהב, ואילו אחריה – כסימנים מעידים מובהקים. פעולות המידור הקפדני וההונאה של סינוואר וראש הזרוע הצבאית מוחמד דף, ובעיקר אי־התערבותו של חמאס בעימותים בין ישראל לג'יהאד האיסלמי, פורשו כרצון מצד הארגון לשקט. אי־העלאת הכוננות המבצעית על גבול הרצועה למקסימום בשעות שלפני הפלישה, כדי לא לחשוף מקורות מודיעיניים, היא אולי הסיבה המרכזית לאסון.

מעבר לזאת, אין שמים לב לכך שלא רק אמ"ן, השב"כ, ומדינת ישראל הופתעו לחלוטין ממתקפת חמאס, אלא גם חזבאללה, איראן, ואפילו הנהגתו המדינית של חמאס עצמו בקטר. כל אלה היו מודעים במידה כזו או אחרת, ובחלקם שותפים פנימיים, לרעיונות ההתקפה הכוללת על ישראל שהלכו והתגבשו בקרב שותפי "ציר ההתנגדות" בשנים שלפני המלחמה, אבל היו עדיין רחוקים ממימוש עבורם, ולא רק בשאלת העיתוי.

הפרסום בספטמבר 2026 בדבר אזהרת נשיא האמירויות בשיחת טלפון עם ראש הממשלה נתניהו ערב ה-7 באוקטובר בדבר כוונות חמאס להוציא לפועל משהו גדול השאיר רושם רב בסוגיה הכואבת ביותר ועקב הקשרה הפוליטי המובהק בישראל. אך יש לזכור, שוב, שלאחר מעשה כל סימן מעיד קודם מאיר כביכול באור נגוהות – איך לא ראו והתעלמו. ניתן להעריך שמשמעותו של הגילוי בזמן אמת הייתה פחותה בהרבה. ראשית, כפי שנמסר, אותו מידע על התבטאות סינוואר הועבר לשב"כ באמצע ספטמבר על ידי איש הקשר של סינוואר עם פת"ח, סופיאן אבו זיידה, והוא נדון בישיבות שכללו את שר הביטחון וראש הממשלה. המידע פורש כפי שפורש כל מידע אחר בנושא. יש לזכור תמיד כמה איומים אפשריים, כולל איומי סרק, מגיעים למערכת כל הזמן. איום זה התגשם, לגודל האסון. יש כאן הטיית בחירה בדיעבד.

לגבי השיחה בין נתניהו לנשיא האמירויות, אם התקיימה, יש לזכור שגם האמיר או מקורביו (מוחמד דחלאן?) משחזריומפרשים את השיחה בדיעבד. הרי לא נטען שהיה לאמיר מידע קונקרטי כלשהו על ההתקפה מעבר לאמירה הכללית ביותר של סינוואר. בראיון ל-N12 (3.10.26) מסר אבו זיידה בנוגע אליו ולבני שיחו באיחוד האמירויות (כולל דחלאן): "אף אחד מאיתנו לא הבין אז שמדובר במלחמה." נאמר שהשיחה עם האמיר לקחה 45 דקות, ויש להניח שהיא עסקה בכמה וכמה נושאים. השאלה שעלתה היא האם ראש הממשלה נתניהו דיווח על השיחה לראשי המערכת. בהנחה שלא, הרי המידע היה כבר כאמור בפניהם, נדון בפורומים השונים, והתקבל כפי שהתקבל.

אגב, הפרשה מזכירה במידת מה את שיחת חוסיין-גולדה בספטמבר 1973, בתוצאות דומות.

אין הכוונה בכל האמור לעיל להצדיק את כישלון ההתרעה. הנושא איננו הצדקה או האשמה, אלא הבנת עומק של ההבדל בין התפיסה המודיעינית בזמן אמת לבין הפרשנות בדיעבד, כפי שהם מתגלים באופן שאין מובהק ממנו בהצלחת כל ההפתעות האסטרטגיות בפתיחת מלחמה במאה ה-20 – כולל נגד ישראל ומצד ישראל (1956, 1967).

מה ניתן לעשות?

ממצא חד־משמעי זה מעורר שאלות קשות ביחס לאפשרותה של התרעה למלחמה ובדבר תכליתם של מנגנוני המודיעין העצומים שהוקמו לשם כך. במציאות הישראלית תפקידם של מנגנונים אלה נתפס, בצדק, כקריטי במיוחד. לנוכח ממדיה המצומצמים של ישראל ומרכזיותו של צבא המילואים בעוצמה הישראלית, הוגדרה ההתרעה המודיעינית לקראת מלחמה כאחד משלושת הנדבכים של תפיסת הביטחון הישראלית וכמשימה הלאומית של אמ"ן. ואף על פי כן, כישלון אמ"ן במתן התרעה אסטרטגית למלחמה הוא עקבי – כולל בשני המקרים שבהם הונחתה על ישראל מתקפת פתע. לכאורה, המסקנה המתבקשת מכך היא שאין תוחלת במודיעין לצורך התרעה אסטרטגית למלחמה. זוהי מסקנה פרדוקסאלית וקאונטר-אינטואיטיבית, אבל עד כמה היא תקפה?

לפני שנידרש לשאלה זו, נפנה תחילה מהמאה ה-20 למאה ה-21 – לפלישה הרוסית לאוקראינה ב-24 בפברואר 2022. גם כאן פעלו הגורמים הידועים להצלחת ההפתעה. כאמור, הרוסים הציגו את פריסת כוחותיהם בדונבאס ובבלרוס כתמרון גדול; והרשויות באוקראינה האמינו שריכוזי הכוחות הרוסיים הם חלק ממסע איומים וניסיון אכיפה פוליטי מצידו של שליט רוסיה פוטין, שלא יתורגם למלחמה ולפלישה. אולם כנגד מקרה נוסף זה ברצף ההפתעות שהצליחו, יש לציין שהמודיעין האמריקאי הודיע פומבית בימים שקדמו למלחמה שצפויה פלישה קרובה.

כיצד אפוא הצליחה ארצות הברית בהתרעה באופן יחידאי כל כך? התשובה התקבלה בספרו של בוב וודוורד, *מלחמה*, שאף תורגם לעברית.[10] מסתבר שלארצות הברית הייתה "ידיעת זהב" מתוככי הקרמלין מאז שלהי 2021, כשעוד רבים בחוג הרוסי הפנימי, כולל שר החוץ סרגיי לברוב, לא היו עדיין שותפים להחלטה שנפלה.

ההצלחה האמריקאית באוקראינה מלמדת אם כן על חשיבות "ידיעת זהב", מפי הסוס, אם רק ניתן להשיגה. לא נתייחס כאן לשאלה, שצצה והועלתה שוב לאחרונה, אם אשרף מרואן, "המלאך", חתנו של נאצר ומקורבו של סאדאת, היה סוכן כפול או לא לפני מלחמת יום כיפור. כרגע אין דרך להכריע בוודאות בשאלה, וייתכן שהאמת בעניינו מורכבת יותר. אבל הוא סיפק לישראל "ידיעת זהב" על המלחמה בלילה שלפניה, מה שאיפשר את תחילת גיוס המילואים הקריטי. זאת, בניגוד להפתעת ה-7 באוקטובר 2023, שבה לא היה כנראה לשב"כ ולגופי המודיעין האחרים אפילו מודיע אחד מתוך אלפי לוחמי הנוחבה שהתכוננו בלילה ולפנות בוקר להתקפה.

בנוסף, שאלת ההתרעה אינה אחד או אפס. באוקטובר 1973, בעקבות המידע המודיעיני שזרם על אודות ההיערכות המצרית והסורית על הגבולות – ועל אף היעדר מידע על כוונה, והערכת אמ"ן שאין מדובר במלחמה – תוגברה חטיבה 188 ברמת הגולן על ידי חטיבה 7: מ-77 טנקים שהחזיקו בגזרה בשגרה ל-177. תגבור זה, וקידום חטיבת המילואים של גיוס מהיר 179 למחנה קדמי במסגרת כוננות "כחול לבן", הצילו את רמת הגולן, שאחרת הייתה נופלת בוודאות. להערכת היכולות שסיפק אמ"ן לנוכח ריכוזי האויב הייתה אפוא השפעה קריטית על המוכנות הצה"לית ועל תוצאות המלחמה.

לבסוף, גם בהיעדר "ידיעת זהב" ומידע על ריכוזי כוח מאיימים – ודווקא לאור הכישלון האוניברסלי של ההתרעה האסטרטגית למלחמה – יש לוודא שאמצעי המינימום למניעת קריסה צבאית יתקיימו בחזיתות השונות גם במקרה של הפתעה. טענה רווחת בהקשר זה היא שיש לבסס את המערכים והכוננות לא על כוונות משוערות של הצד השני אלא על יכולותיו. אבל, כאמור, זהו נטל בלתי אפשרי – בכלל, ובוודאי כשמדובר בישראל, שאיומי המלחמה עליה מגיעים מכיוונים שונים, וגם אין באפשרותה להחזיק את עיקר המערך שלה, צבא המילואים, מגויס בכל פעם ולתקופות ממושכות. עם זאת, ההסתכלות על השאלה במונחים מוחלטים מחטיאה את המטרה. יש לאמץ מינימום הכרחי של מענה הגנתי מול איומים ריאליים. כל זאת כמובן בהגבלות ובמגבלות מבצעיות ותקציביות, שקיימות תמיד.

ב-7 באוקטובר 2023 אמ"ן טעה הן בהערכת הכוונות של חמאס והן בהערכת יכולותיו, ונכשל גם במתן התרעה נקודתית להתקפה למרות סימנים שונים וידיעות שהגיעו במהלך הלילה. לישראל הייתה הערכה ריאלית יותר לגבי יכולות חזבאללה לבצע התקפה לתוך שטח המדינה. ולמרות זאת, מוסכם בדיעבד שלמרות אזהרות שנשמעו בעניין, לא הייתה היערכות ראויה לאפשרות מימושו של איום זה. צה"ל סמך על כך שיהיה ביכולתו של אמ"ן לספק התרעה נקודתית מספקת, שתאפשר היערכות הולמת לפני התקפה כזו. אין לדעת אם אכן היה אמ"ן עומד בציפיות בעניין זה. עם זאת, נראה במבט

[10] בוב וודוורד, *מלחמה* (ראשון לציון: ידיעות אחרונות, 2025). ראו בעיקר עמ' 67, 69, 77, 81-82, 92, 102, 109, 111-112.

לאחור שאסור היה לסמוך על כך, ושהמערך בצפון – בסדיר, במילואים ובכוחות הגנה מרחביים וכיתות כוננות מקומיות – היה רחוק מאוד מהסף המינימלי הנדרש כדי למנוע אסון שהיה עלול להיות גדול אף יותר מזה של ה-7 באוקטובר.

תמונת הכישלון המודיעיני ב-7 באוקטובר היא אם כן כוללת ועקבית, אך היא גם מורכבת ורב־ממדית ונותנת מקום לתקווה זהירה כשניגשים להפיק מהכישלון לקחים – מודיעיניים ומבצעיים. ברור מרצף כישלונות העבר שאין לצפות לפתרון פלא לבעיה. יש להמשיך במאמצים להגביר את יכולת ההתרעה הספציפית למלחמה – מודיעין הכוונות והחיפוש אחרי "ידיעת זהב" שאין לחדול ממנו, על אף שהניסיון מלמד כי לעולם לא ניתן להסתמך עליו. בצד זאת, יש להבטיח שקיים מענה הגנתי ליכולות מסוכנות של אויב בעין, שימנע לכל הפחות את התמוטטות המערך במקרה של הפתעה ויישען במידה רבה על מערך הגנה מרחבית זמין מיידית וזול.

תמיכה מעצמתית – ארצות הברית

רקע היסטורי

בן־גוריון ראה בברית עם ארצות הברית ערובה לביטחון ישראל ויעד נכסף. כבר ב-1941 הוא זיהה שמרכז הכובד העולמי עובר מבריטניה לארצות הברית. בזמן מלחמת קוריאה ב-1950 הוא העמיד את ישראל באופן ברור לצד ארצות הברית והעולם הדמוקרטי, מול התנגדות מפלגות השמאל ותוך נתק מברית המועצות, שתמכה בהקמת המדינה מטעמיה שלה אבל כבר הלכה והתרחקה ממנה. ועדיין, רעיון הברית עם ארצות הברית היה חלום רחוק ובלתי מושג. ארצות הברית לא התכוונה לסכן את האינטרסים שלה בעולם הערבי, נמנעה מלספק לישראל נשק, ואפילו לא קיבלה את בן־גוריון לביקור ממלכתי לאורך כל שנות כהונתו.

כתחליף משני לארצות הברית התהדקו היחסים בין ישראל לצרפת החל משנת 1954, על רקע תמיכתו של נאצר במורדים באלג'יריה. צרפת מכרה לישראל נשק מודרני שאיזן את אספקת הנשק הסובייטי החדיש למצרים ב"עסקה הצ'כית". באוקטובר 1956 הגיעה הברית לשיאה, בשיתוף הפעולה של ישראל עם בריטניה וצרפת במבצע סיני, שבן־גוריון נכנס אליו בהיסוס רב. באותו מועד גם הובטחה לישראל אספקת כור גרעיני צרפתי, שעתיד יהיה לקום בדימונה.

דווקא התקדמות הקמתו של הכור בדימונה, תוך כדי לחץ אמריקאי כבד לעצור התחמשות גרעינית מצד ישראל, הביאה לחיזוק הקשר עם ארצות הברית. ארצות הברית קיוותה שעל ידי אספקת נשק קונבנציונלי לישראל ניתן יהיה להרגיע את חששותיה הביטחוניים ולמנוע את פנייתה לנתיב הגרעיני. למרות שהברית עם צרפת בהנהגת דה-גול הלכה והתקררה, המשיכה צרפת להיות המקור העיקרי לנשק עבור ישראל עד לאמברגו הנשק הצרפתי ב-1967. אבל לצד זאת אישרו הממשלים האמריקאים של קנדי וג'ונסון מכירת טילי נ"מ הוק לישראל, ולאחריהם מטוסי תקיפה סקייהוק. ארצות הברית גם דאגה לאספקה לישראל של טנקי פטון (מגח בצה"ל) שפלט צבא מערב גרמניה.

בעקבות הניצחון המוחץ של ישראל במלחמת ששת הימים, שהבליט את חשיבותה האסטרטגית, ניתוק היחסים של מדינות ערב עם ארצות הברית והעמקת המעורבות הסובייטית בעולם הערבי, הפכה ארצות הברית לספק הנשק העיקרי של ישראל. הקשר עם ארצות הברית עלה מדרגה נוספת בעקבות מלחמת יום כיפור, והתבטא בהגברת התלות של ישראל בסיוע צבאי ואזרחי שנתי אמריקאי במיליארדי דולרים, במעורבות אמריקאית הדוקה בהשגת הסכמי הביניים ובהסכם השלום עם מצרים.

בין ארצות הברית לישראל נחתמו לאורך השנים שורת הסכמים שהידקו את שיתוף הפעולה הביטחוני ביניהן, כולל הסכם שיתוף הפעולה האסטרטגי ב-1981, הדיאלוג האסטרטגי ב-1983 וקבלת מעמד של "בעלת ברית בכירה שלא במסגרת נאט"ו" ב-1987. תחת ממשל טראמפ הראשון הועברה ישראל לתחום פיקוד סנטקום האמריקאי במזרח התיכון, מה שהגביר מאוד את התיאום הצבאי בין הצדדים. במקביל, נחתמו הסכמי אברהם – הסכמי נורמליזציה בין ישראל לאיחוד האמירויות, בחריין, מרוקו וסודן, ונעשה מאמץ להרחיבם גם לערב הסעודית ולמדינות נוספות.

מלחמת ה-7 באוקטובר

במלחמת ה-7 באוקטובר שוב מילאה ארצות הברית תפקיד מרכזי. הנשיא ביידן וממשלו התייצבו באופן חד־משמעי לצד ישראל, הזהירו את חזבאללה ואיראן מכניסה למלחמה בימיה הראשונים, סיפקו נשק, תחמושת וציוד לישראל בעשרות מיליארדי דולרים, ופעלו באופן ישיר בראש ברית אזורית ליירוט מתקפות הטילים של איראן על ישראל ולהתמודדות עם הסגר החות'י במצרי באב אל-מנדב. לצד זאת, במשך חודשים ארוכים מנע ממשל ביידן מישראל כניסה לרפיח ותפיסה של ציר פילדלפי, וגם התנגד למתקפה ישראלית על חזבאללה בלבנון. בשתי הזירות האמין הממשל שיהיה ביכולתו להביא לסיום המלחמה בהסדרים מספקים, אף שלהסדרים אלו לא היה סיכוי של ממש למנוע את חזרת שליטתו המלאה של חמאס בכל הרצועה ואת חזרת חזבאללה לדרום לבנון. הממשל גם עיכב משלוח חימושים וציוד מסוימים כאמצעי לשליטה באופי הלחימה הישראלי ובמהלכה.

ממשל טראמפ השני המשיך בתמיכה בישראל במלחמה. זו הגיעה לשיאה בהתקפה המשולבת על פרויקט הגרעין האיראני, שאליה הצטרפה ארצות הברית ישירות בהפצצה על פורדו – מחויבות מדינית-אסטרטגית אמריקאית חסרת תקדים. במקביל, הגביר הממשל את פעילותו המדינית, שהסתייעה בתוצאות המרשימות שהשיגה המתקפה הישראלית בזירה

הלבנונית ובהתקדמות צה"ל ברצועת עזה והאיום בהמשכה. בתיווך שליחי הממשל הושג הסכם הפסקת אש בלבנון, שכלל דרישה לפירוק נשקו של חזבאללה. בעקבות זאת, באה תמיכה אמריקאית בפועל בפעולות הצבאיות הישראליות שנועדו למנוע את חזרת חזבאללה לדרום לבנון בתקופה שלאחר הפסקת האש.

תוך לחץ אמריקאי כבד על הצדדים הושג גם הסכם לסיום המלחמה ברצועת עזה המבוסס על תוכנית 20 הנקודות של טראמפ. ההסכם הביא לשחרור כל החטופים מבלי שצה"ל ייסוג מהרצועה, וגם כאן עומד הממשל בעקביות על הדרישה לפרק את חמאס מנשקו. בתוך כך, הוצבה מפקדה אמריקאית בקרית גת לפיקוח ישיר על התהליך. מימוש כל רכיבי התוכנית, ובהם כינון ממשל שאינו חמאס ברצועה ושיקום הרצועה, לוטה בערפל, גם בעקבות ההסכמות עם חמאס שעליהן הכריזו בסוף יולי 2026 "מועצת השלום", המתווכות והאמריקאים.

מערכה משותפת מקיפה להפלת המשטר באיראן וחיסול תוכנית הגרעין נפתחה ב-28 בפברואר 2026. השאלה מי גרר את מי למלחמה באיראן – ישראל את ארצות הברית או להיפך – הפכה לרעילה מאוד מבחינת ישראל בדעת הקהל האמריקאית. נראה ששני הצדדים תגברו זה את זה. טראמפ פעל תחת רושם הצלחת מבצע הבזק הכירורגי לחטיפת נשיא ונצואלה מדורו ולחילופי המשטר במדינה, ורושם העליונות הצבאית האמריקאית המובהקת. במקביל, ישראל וראש הממשלה נתניהו מצידם השתכנעו על רקע הצלחותיה הפנומנליות של ישראל באיתור מטרות וחיסולן, שניתן להביא במהלך צבאי להתמוטטות משטר האייאתולות באיראן – ושכנעו בכך את נשיא ארצות הברית.

הפלת המשטר באיראן במהלומת בזק נכשלה. וההתנגדות בדעת הקהל בארצות הברית למלחמה הלכה וגברה ככל שהתמשכה, במיוחד בקרב הדמוקרטים, אך גם בצד השני, בקרב הבדלנים חסידי MAGA במפלגה הרפובליקנית. שיתוף הפעולה הצבאי חסר התקדים ברמתו המבצעית בין ארצות הברית לישראל כבעלות ברית במלחמה פעל כבומרנג כנגד ישראל, וההשלכות ביחס למעמדה בדעת הקהל האמריקאית, שכבר נמצאת תחת סחף משמעותי מאוד, הן קשות.

מבט לעתיד

מעורבותה גבוהת הפרופיל של ארצות הברית במלחמה חייבה כאמור את ישראל באישור אמריקאי לפעולות מכריעות במהלכה, ובין היתר העמידה את ארצות הברית כיוזמת, מובילה וכופה של תוכנית 20 הנקודות ברצועת עזה ושל הפסקת האש בלבנון. על רקע זה נשמעו קולות בישראל לפיהם המדינה איבדה את ריבונותה בשאלות גורליות של שלום ומלחמה.

אולם, ראשית, יש לציין שאין כל חדש במעורבות האמריקאית גבוהת הפרופיל. עמדת ארצות הברית היא שכפתה על ישראל לסגת מסיני ב-1956-1957; עיכבה מתקפת מנע ישראלית, ואז נתנה לה אור ירוק, במשבר 1967; מנעה את השמדת הארמיה השלישית המצרית המכותרת בסיומה של מלחמת יום כיפור; והפעילה לחץ כבד על ישראל בדמות ה"הערכה מחדש" לקבל את הסכם הביניים השני ב-1975. לחצה של ארצות הברית מילא תפקיד משמעותי מאוד בהשגת הסכם השלום עם מצרים; ובבחירות 1992 בישראל הביאה אי־שביעות הרצון שלה ממדיניות ממשלת שמיר להקפאת הערבויות לקליטת העלייה מברית המועצות, לנפילת ממשלת שמיר ולבחירת ממשלת רבין. גם בשנות האינתיפאדה השנייה הקפידה ישראל לפעול בתוך הגבולות שקבע הממשל האמריקאי. כל אלה הם רק מבחר של הכרעות קריטיות בנושאי שלום ומלחמה שעמדת ארצות הברית בהן הייתה חודרנית ומכרעת.

שנית, כל ברית אסטרטגית כרוכה בוויתורים ובהתאמות לרצונות הצד השני – כל שכן ברית בין בלתי שווים שתרומתה לישראל מבחינה מדינית וביטחונית היא אדירה, חיונית וחסרת תחליף.[11] נזכיר, שבארצות הברית רבים ומתרבים הקולות שמדיניות ארצות הברית היא זו שמשועבדת לאינטרסים הישראלים – בבחינת "הזנב שמכשכש בכלב".

ואכן, העולם, ארצות הברית ויחסיה עם ישראל עוברים תמורות מרחיקות לכת. לאחר עידן ההגמוניה האמריקאית חסרת התחרות שבעקבות נפילת ברית המועצות, חוזר העימות הגלובלי וסוג של מלחמה קרה עם סין. במקביל, עוברת הפוליטיקה האמריקאית שינויים חסרי תקדים, שבמסגרתם מסתמנת, כאמור, התרחקות מישראל מצד שני המחנות היריבים במאבק הפוליטי-אידיאולוגי המקצין בארצות הברית.

---

[11] איתן שמיר, "המעורבות האמריקנית בעזה: אובדן שליטה או נכס אסטרטגי"?, *מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים*, 22 בדצמבר 2025.

הפרוגרסיביזם האמריקאי והמפלגה הדמוקרטית מאמצים בהדרגה עמדה ביקורתית מאוד כלפי ישראל ותמיכה גוברת בעמדה הפלסטינית. זאת, במסגרת השיח שהלך והתפשט באקדמיה במערב הרואה בישראל פרויקט קולוניאלי וחלק מהמערב המדכא את "יתר" העולם (the West and the Rest), עד כדי ערעור על הלגיטימיות של עצם קיומה של ישראל כמדינת לאום יהודית. להצהרות שלוחות הרסן בממשלה ובקואליציה בישראל בדבר הרג והרס מכוון, טרנספר והתנחלות בעזה ולאחר מכן גם בגדה, כמו גם לפרעות של קבוצות מתנחלים קיצוניים בפלסטינים בגדה, נודעה השפעה הרסנית, גם בקרב ידידי ישראל בארצות הברית ובמערב. מנגד, בימין השמרני והפופוליסטי האמריקאי, בחוגי MAGA הבדלנים ובמפלגה הרפובליקנית מתרבים הקולות הרואים בישראל נטל על מדיניות ארצות הברית. בתוך כך חווה הקהילה היהודית בארצות הברית התפרצויות בוטות של אנטישמיות והתמוטטות של ממש בהשפעתה, שהואצו על ידי המלחמה.

אין לדעת לאן יובילו תהליכים אלה, שהינם מסוכנים מאוד לישראל. בעקבות בחירות האמצע לקונגרס בנובמבר 2026 גברה מאוד הסכנה להיווצרות רוב בלתי ידידותי עד עוין לישראל בקונגרס, וכן לעליית נשיא בגוון דומה, מאחת משתי המפלגות, בבחירות לנשיאות. זהו מצב חסר תקדים שישראל לא עמדה בשכמותו אפילו לא בשנות ה-50׳ של המאה הקודמת. צעדים מדיניים מצד ישראל שעשויים לעצור או למתן את הידרדרות מעמדה בארצות הברית יידונו בהמשך.

"האופציה הגרעינית" הישראלית

לנוכח אי-הסימטריה הבסיסית בפוטנציאל העוצמה בין ישראל לעולם הערבי, חתר בן־גוריון כבר בראשית שנות ה-50' ליצור לישראל יכולת גרעינית. זאת, בתקופה שרק שלוש מעצמות החזיקו בנשק גרעיני – ארצות הברית, ברית המועצות ובריטניה – ובזמן שישראל הייתה מדינה ענייה שנאבקה באתגרים העצומים של קליטת העלייה ההמונית.

מכירת הכור הגרעיני הצרפתי לישראל בשלהי שנות ה-50' והקמתו בדימונה בנו לישראל את התשתית לייצור נשק גרעיני. לא נתעכב כאן על הלחץ הכבד של ארצות הברית למנוע נשק גרעיני ישראלי ועל המחלוקת החריפה בנושא בתוך ממשלת ישראל עצמה.[12] בסופו של דבר, לפי פרסומים זרים, התגלגלו הדברים כך שישראל רכשה יכולת גרעינית צבאית ראשונית ב-1967 – המדינה השישית בעולם שרכשה יכולת כזאת, אחרי צרפת וסין. עוצמתה הגרעינית מוערכת על ידי גורמים בינלאומיים אף היא כשישית בעולם.

בשנות ה-60' התעצבה גם המדיניות הישראלית בנושא הגרעין, תחת לחץ ובסופו של דבר גם הסכמה עם ארצות הברית. על פי פרסומים זרים, ישראל ויתרה על הרתעה גרעינית גלויה והתחייבה לא לבצע ניסוי גרעיני; היא הגבילה את הגרעין למעין תעודת ביטוח לצד עוצמתה הקונבנציונלית, במקום כתחליף לה מול כל סוגי האיומים – ברוח השינוי בדוקטרינות הגרעיניות בעולם שהתרחקו מאסטרטגיית "התגמול המסיבי" של שנות ה-50' וכנגד העמדה שביטא משה דיין; במקביל, נמנעה ישראל מלהצטרף לאמנה לאי-הפצת נשק גרעיני (NPT) ולקבל את משטר הפיקוח שלה.

"העמימות הגרעינית" שירתה את ישראל היטב מאז ועד היום. מצד אחד, הכול העריכו שלישראל נשק גרעיני. מצד שני, אפשרה העמימות למדינות העימות להתחמק מהצורך להגיב לגרעין הישראלי באופן ישיר באמצעות התחמשות גרעינית משלהן – נתיב יקר, מורכב ומסוכן מבחינתן.

ואכן, ישראל פעלה צבאית באמצעות חיל האוויר למניעת התחמשות גרעינית של אויביה. ב-1981 השמידה ישראל את הכור הגרעיני "אוזיריס" שסופק לעירק על ידי צרפת; ב-2007 נהרס הכור הגרעיני שבנתה צפון קוריאה בחשאי בסוריה; ולאחר מסע חבלה וחיסולים שנמשך על פני שני עשורים, פגעה ישראל קשות, בסיוע אמריקאי, במתקני הגרעין האיראניים במערכת 12 הימים ביוני 2025. מניעת שיקומה של תוכנית הגרעין האיראנית עומדת בראש סדר העדיפויות של ישראל בעקבות מלחמת ה-7 באוקטובר והמערכה נגד איראן ב-2026. במבט קדימה, ישראל ניצבת בפני אתגר חדש: האפשרות שמעצמות אזוריות כמו סעודיה, טורקיה ומצרים עלולות לחתור להצטייד בנשק גרעיני מצידן. מדינות אלה אינן בהגדרה מדינות אויב ואינן יריבות של ארצות הברית אלא בעלות ברית שלה – ומטעמים אלו אינן מטרה אפשרית לתקיפה צבאית ישראלית. ייתכן שמניעת נשק גרעיני מאיראן תפחית את האיום עליהן ותקל על הלחץ מצידן להשיג נשק גרעיני בעצמן. בכל מקרה, המדיניות הישראלית בהקשר לאפשרות התגרענותן תלויה הדוקות בתיאום מדיני עם ארצות הברית.

---

[12] אבנר כהן, *ישראל והפצצה* (תל אביב: שוקן, 2000); יאיר עברון, *הדילמה הגרעינית של ישראל* (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1987).

בריתות אזוריות

מאז ראשיתה עשתה ישראל מאמצים לפרוץ את חומת האיבה סביבה ולמצוא שותפים ובעלי ברית, ולו חלקיים, בעולם הערבי ובמזרח התיכון.

שותפות האינטרסים החלקית של ישראל עם ירדן ההאשמית מול הרדיקליות הבלתי מתפשרת של התנועה הלאומית הפלסטינית היא הוותיקה והמשמעותית בשותפויות אלו.[13] היא החלה ב-1948 בהבנה בין המלך עבדאללה לרשויות המדינה שבדרך, שעבר הירדן תשתלט על השטחים המיועדים למדינה הפלסטינית על פי תוכנית החלוקה, מה שהגביל את העימות הצבאי בין השתיים לירושלים ולדרך המוליכה אליה. המתח בין ישראל לירדן גאה עקב פעולות ההסתננות הפלסטינית משטחה והסלים לפעולות התגמול מצד ישראל בשנים 1953-1956, וגם מאוחר יותר. ב-1967 נאלץ המלך חוסיין בלחץ דעת הקהל להצטרף לברית עם מצרים ולמלחמת ששת הימים, שבה איבד את הגדה המערבית של ממלכתו. כנגד זאת, ישראל סייעה ב-1970 להצלת משטרו מפני הפלישה הסורית לשטחו, כשפעל לחיסול כוחו של אש"ף בממלכה. במלחמת יום כיפור נמנעה ירדן מפתיחת חזית נוספת נגד ישראל משטחה, והסתפקה במשלוח שתי חטיבות שריון לחזית הסורית. שתי המדינות מיהרו לחתום על הסכם שלום ביניהן ב-1994, בעקבות אוסלו. מאז ראו היחסים ביניהן עליות ומורדות, כשירדן נתונה במצב דמוגרפי-פוליטי עדין בין בדואים לפלסטינים וכן חוששת ממדיניות ישראל ביהודה ושומרון ומחזרת מדיניות "ירדן היא פלסטין".

מאז שלהי שנות החמישים ידוע גם החיפוש של ישראל אחרי "בריתות פריפריה" עם מדינות לא ערביות במזרח התיכון: איראן, טורקיה ואתיופיה, בריתות שידעו שנים של שיתוף פעולה הדוק, עד שמדינות אלו הפכו במהלך השנים לבלתי ידידותיות וחלקן אף לאויבות או יריבות. כמו כן טיפחה ישראל יחסים עם מיעוטים אתניים בסכנה במזרח התיכון, בעיקר עם הכורדים בעיראק, ובאופן פחות מוצלח עם המארונים בלבנון.[14] המעורבות הישראלית הנוכחית בהגנה על הדרוזים בסוריה היא משמעותית ונדרשת, גם אם יש להישמר שלא תוליך להסתבכות צבאית ופוליטית.

במקום מדינות הפריפריה הלא ערביות הישנות, החל בעשור האחרון תהליך נורמליזציה ושיתוף פעולה כלכלי וביטחוני גלוי וסמוי עם מדינות הפריפריה הערביות במסגרת "הסכמי אברהם", ובהן איחוד האמירויות, מרוקו, בחריין וסודן, ובאופן לא פורמלי ערב הסעודית. האיום האיראני ושאיפתן של מדינות אלה להיחלץ מקיבעון הסכסוך הערבי-ישראלי לטובת מאמץ מודרניזציה ומסלול לארצות הברית עמדו בבסיס ההסכמים. למרות לחצים קשים, ההסכמים עמדו במבחן מלחמת ה-7 באוקטובר, אבל המלחמה ושינויי הנסיבות והשיקולים המדיניים הרחיקו לפי שעה את אפשרות הצטרפותה של ערב הסעודית להסכמי אברהם. זאת ועוד, מדינות המפרץ נחלו אכזבה קשה מהתנהלות ארצות הברית במלחמה עם איראן. גם אם אין להן תחליף אמיתי לערובה הביטחונית האמריקאית, מדיניותן תמיד הייתה ונשארה לחפש ביטוחי משנה מול כל הצדדים, כולל איראן ו"ברית מכה" של ערב הסעודית עם טורקיה ופקיסטן.

אפשרויות ופריצות דרך אזוריות אחרות הסתמנו עם ההכרה של ישראל בסומלילנד, הניצבת בפתח מיצרי באב אל-מנדב, וכינון יחסים ביניהן; כמו כן מסתמן פוטנציאל לשיתוף פעולה עם הממשלה החוקית וגורמים אחרים בתימן, וכן עם ערב הסעודית, איחוד האמירויות (למרות היריבויות בין השתיים האחרונות) וגורמים אזוריים ובינלאומיים נוספים נגד החות'ים. עוד יש להזכיר את הקשר ושיתוף הפעולה רב־השנים עם אזרבייג'ן, על סף דלתה של איראן, וכן את הברית המתהדקת עם יוון וקפריסין, שלה משמעות הרתעתית חשובה מול טורקיה. לכל ההסכמים ושיתופי הפעולה הללו נודעת חשיבות עליונה בשבירת חומת האיבה הערבית ובהתפוגגותו ההדרגתית של הסכסוך. גם אם ההסכמים אינם נותנים מענה לליבת הסכסוך – העימות עם הפלסטינים – הם עשויים להביא להתקדמות גם בו, וחלקית כרוכים בהתקדמות כזו בעצמם.

---

[13] דן שיפטן, *אופציה ירדנית* (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1987); אשר ססר, *ירדן: זהות והישרדות* (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2025).

[14] אלי פודה, *מפילגש לידועה בציבור: היחסים החשאיים של ישראל עם מדינות ועם מיעוטים במזרח התיכון, 1948–2020* (תל אביב: עם עובד, 2022).

מעבר ל"קיר הברזל"

תפיסת היסוד והתממשותה

לבן־גוריון לא היו כל אשליות בנוגע לדחייה המוחלטת של קיומה של ישראל ושל הלגיטימיות שלה בדעת הקהל הערבית. הוא נוכח בכך כבר בניסיונותיו להגיע להבנה עם מנהיגים פלסטינים בשנות ה-30', והיווצרות בעיית הפליטים ב-1948 רק העמיקה את האיבה והדחייה מצד העולם הערבי. ניסיון להגיע להסכם שלום עם ירדן לאחר מלחמת העצמאות נכשל מול ההתנגדות הפלסטינית בממלכה והוביל להירצחו של המלך עבדאללה על ידי קנאי פלסטיני ב-1951. ניסיונות אחרים (מול סוריה) היו קלושים עוד יותר. גם גישושים ישראלים מול נאצר לאחר מהפכת הקצינים במצרים העלו חרס.

לנוכח זאת אימץ בן־גוריון במדינת ישראל הצעירה את התפיסה שזאב ז'בוטינסקי כינה בראשית שנות ה-20' "קיר הברזל". מול עומק האיבה והדחייה הערבית עמדה תפיסה זו על כך ששלום עם הערבים יושג רק לאחר שייווכחו לאורך זמן, פעם אחר פעם, בחוסר התוחלת שבמאבק הצבאי למחיקת ישראל. השלום שיושג לא יהיה לפיכך שלום עמוק של התפייסות בין עמים, אלא יותר תוצאה של הרתעה מצטברת והשלמה מחוסר ברירה, שייחתם בעיקרו בין ממשלות ויישען על עוצמתה של ישראל.

בד בבד האמין בן־גוריון שהשלום עם שכניה של ישראל חייב להיות יעד עליון של מדיניותה, משום שרק הוא יבסס בסופו של דבר את קיומה באזור. לכן יש לבדוק ברצינות כל אפשרות להסדר אמיתי, אך תוך סיכול יוזמות שמטרתן לחייב את ישראל לוותר על אינטרסים חיוניים שלה, בדרך כלל מבלי להביא ליישוב הסכסוך – יוזמות שיהיו המשך המלחמה באמצעים אחרים.

בעיצוב גבולותיה של ישראל במהלך מלחמת העצמאות, ובדרך כלל גם לאחריה, היה בן־גוריון מונחה על ידי שני שיקולים עיקריים: מגבלות המציאות הבינלאומית, ובמיוחד עמדת ארצות הברית; ושמירת אופייה של ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית בעלת רוב יהודי מוצק.

תפיסת "קיר הברזל" התממשה לאורך זמן. היא הביאה לבסוף לחתימת הסכם השלום עם מצרים ב-1979, שהוציא את המדינה הערבית העיקרית ממעגל המלחמה, וזאת למרות שההסכם היה ונשאר חסר רכיב עומק של התפייסות אמיתית בדעת הקהל המצרית. הסכם שלום נחתם גם מול ירדן ב-1994, במצב תודעתי דומה מצד דעת הקהל בירדן.

לעומת זאת, הסכמי אוסלו עם הפלסטינים התרסקו, ויוזמות שלום חוזרות על בסיס רעיון שתי המדינות עם תיקוני גבול הדדיים לא התקבלו על ידי הפלסטינים פעם אחר פעם: מול הפרמטרים של קלינטון ב-2000; במשא ומתן בין ראש הממשלה אולמרט ויושב ראש הרשות עבאס במקביל לשיחות אנאפוליס, ב-2007-2008; ומול יוזמת שר החוץ של ארצות הברית קרי ב-2013-2014. התברר בעליל שבמרכז האתוס הפלסטיני עומדת לא מדינה פלסטינית עצמאית אלא חלום השיבה של הפליטים למקומותיהם בתוך ישראל: 1948 ולא 1967. הפלסטינים, גם אלה שמביעים נכונות לפתרון שתי המדינות, ממשיכים לדחות את הלגיטימיות של ישראל ומאמינים שלאורך זמן היא לא תתקיים.[15] חוץ מאפולוגטים חסרי

---

[15] עדי שורץ ועינת וילף, *מלחמת זכות השיבה* (מודיעין: כנרת, זמורה, דביר, 2018); עזר גת, "מה הבעיה עם הבעיה הפלסטינית?", *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, 22 בינואר 2025; מורן דיטש, אודי דקל ואביר גיטלין, "סקר חרבות ברזל: עמדות הציבור הפלסטיני בגדה המערבית", *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, 15באוקטובר 2025. בסקר מאוחר יותר, ולאחר שרושם ההרס והתבוסה בעזה התחזק בתודעה, הסכימו 57% מהנשאלים בגדה עם הקביעה שהמאבק הפלסטיני המזוין נכשל ושיש להתמקד במאבק המדיני בזירה הבינלאומית. אך רק 27% מהנשאלים הביעו תמיכה בפתרון שתי המדינות, 41% השיבו כי יש לישראל זכות קיום, לעומת 46% שהשיבו שלא, ו-42% העריכו כי ניתן להביא לסיום קיומה של ישראל בעתיד הקרוב או הרחוק: מורן דיטש, אודי דקל, אביר גיטלין וגל שני, "עמדות הציבור הפלסטיני בגדה המערבית", *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, 15 בספטמבר 2026.

תקנה של העמדה הפלסטינית, ההכרה בעומק הבעיה של השגת שלום עם הפלסטינים חלחלה עמוק לתודעת הציבור בישראל.

מה הבעיה עם הבעיה הפלסטינית – ואיך מתמודדים איתה?

ההערכה שהסדר שלום עם הפלסטינים לא יושג כנראה בעתיד הנראה לעין מעלה את השאלה מה קורה ויקרה בהיעדר הסדר. כישלון מאמצי השלום ומה שנתפס כעצימת עין ואי־מתן דין וחשבון אמיתי אצל רבים בשמאל בישראל ביחס לנסיבות הכישלון ולעומק אי־ההכרה הפלסטינית, הביאו לא מעטים בוויכוח הפנימי בישראל לעבור צד בסוגיה, ולתנועה כללית ימינה. ואולם טעויות וכישלונות הצד האחד אין פירושם שעמדות הצד השני אינן מוטעות ונידונות לכישלון לא פחות, או אולי יותר.

הסיכון העיקרי במציאות שבה לא צפוי הסכם שלום עם הפלסטינים בעתיד הנראה לעין הוא המשך והתרחבות של ההתנחלות היהודית בעומק השטח, בלב האזורים המיושבים בצפיפות על ידי פלסטינים בגדה המערבית. זהו התהליך שהולך ומעמיק כברירת מחדל על ידי פעולת המתנחלים, עם או בלי אישור, גם כשאין מדיניות ממשלתית רשמית שמקדמת אותו ובוודאי כשהיא קיימת. כתוצאה מכך הולכת ומתקדמת בשטחים מציאות שבה לא ניתן יהיה להפריד עוד בין האוכלוסייה הפלסטינית והיהודית. זהו הסיכון החמור ביותר לציונות ולעתיד מדינת ישראל: מה שמכונה מדינה דו־לאומית, יהודית-ערבית, שעתידה להוביל למדינה ערבית-מוסלמית על כל השטח.

בימין הקיצוני יש הדוגלים בצעדים הבאים: החלת הריבונות הישראלית על כל השטחים, תוך פירוק הרשות הפלסטינית; התנחלות יהודית נרחבת ודיכוי ההתנגדות הפלסטינית באמצעים צבאיים חריפים ובגירושים נקודתיים; ועידוד פעיל ונמרץ של הגירה נרחבת של פלסטינים מהשטחים, תוך השארת הנותרים במעמד של תושבות ללא אזרחות. בזרם המרכזי בימין דוגלים גם כן בהרחבת ההתנחלויות, ושותפים לתקווה שניתן להביא לשינוי ממשי בדמוגרפיה בשטחים על ידי עידוד הגירה פלסטינית לארצות אחרות. אולם בצד השאיפה לספח חלקים נרחבים מהשטח לישראל, בייחוד אלה שמיושבים בדלילות יחסית על ידי פלסטינים ונמצאים כיום בשליטה ישראלית ישירה (אזור C), רבים רואים באוטונומיה הפלסטינית את הרע במיעוטו כהסדר ארוך טווח בשטחים שלא יסופחו בכל הנוגע לשליטה בפועל על ריכוזי האוכלוסייה הפלסטינית וניהולה.

ואולם, כפי שהטעים בן־גוריון, המציאות הדמוגרפית היסודית בארץ היא שקיימות בה שתי אוכלוסיות אתנו-לאומיות שונות – יהודית וערבית – והן כאן להישאר. הוויכוח האם אנו מתקרבים לשוויון מספרי או אף לרוב ערבי בין הים לירדן, או ששוויון כזה לא יושג ויישמר רוב יהודי יחסי, הוא חסר משמעות אמיתית. מדינת ישראל עם כ-20 אחוזים מאוכלוסייתה ערבית היא מדינה יהודית ודמוקרטית, שניתן לקיים בה שוויון אזרחי ושילוב ראוי למיעוט הערבי. מדינה שיהיה בה מיעוט ערבי של כ-40 אחוזים תהיה בפועל מדינה דו־לאומית, שכל הסוגיות שבה יתנהלו מהזווית של הקונפליקט האתני.

גם השאלה האם ערביי הארץ הם עם פלסטיני נפרד הזכאי להגדרה עצמית במסגרת מדינה עצמאית משלו, או שהם חלק מהזהות הערבית המזרח־תיכונית, היא שאלת סרק. הבעיה האמיתית היא מה תהיה אזרחותם, שכן אין בעולם כיום מצב שבו אוכלוסייה מוחזקת בתנאים של היעדר אזרחות. כאשר סין כבשה את טיבט, או רוסיה השתלטה על חלקים מאוקראינה, ושתיהן הכילו על הטריטוריות הללו את ריבונותן, כלל הדבר כמובן מאליו את הפיכת התושבים שם לאזרחיהן, ברצונם או שלא ברצונם. אבל לא לסין ולא לרוסיה הענקיות נוצרה עקב כך בעיה דמוגרפית.

התשובה המקובלת כיום בקרב רבים לשאלת האזרחות של ערביי השטחים היא, כאמור, שהרוב המכריע שלהם לא יסופח לישראל אלא יישאר כאזרחי האוטונומיה הפלסטינית. אולם, אוטונומיה פירושה מידה של ממשל עצמי שמוענקת **לאזרחים** של מדינה באזור הנכלל בגבולותיה. אוטונומיה פירושה שלתושבי האזור האוטונומי יש גם שלטון עצמי מוגבל, שהם בוחרים בו, **וגם** זכות להשתתף בבחירתו של השלטון המרכזי שהאוטונומיה שלהם כפופה לו. כך המצב באוטונומיה הבסקית בספרד, שתושביה הם אזרחי ספרד, שמצביעים בבחירות לפרלמנט הספרדי וזכאים להיבחר אליו גם לעמדות הנהגה. כך גם ביחס למעמדה של סקוטלנד בממלכה המאוחדת, וכן לגבי מעמדה של גרינלנד במסגרת דנמרק.

אין זו שאלה סמנטית גרידא. הנורמות הבינלאומיות אינן מכירות הפרדה בין ריבונות מדינתית לבין אזרחות. באיזו **מדינה** יהיו תושבי האוטונומיה הפלסטינית אזרחים? ראש הממשלה לשעבר מנחם בגין, שהציג את רעיון האוטונומיה והבין היטב את משמעותו, הציע ברוח ז'בוטינסקי שתושבי האוטונומיה הפלסטינית יוכלו לבחור בין אזרחות ירדנית לאזרחות ישראלית. הוא גם הסכים כמובן מאליו שערבים ביהודה, שומרון ועזה שיבחרו באזרחות ישראלית יהיו זכאים, ככל אזרח, להצביע

לכנסת ולהתיישב בישראל.[16] הוא קיווה כנראה, בנאיביות, שרובם המכריע של ערביי השטחים יבחרו באזרחות ירדנית ולא יסכנו את אופייה היהודי והדמוקרטי של ישראל.

יש שיסברו עדיין שמדובר בשאלה סמנטית בעיקרה, ויהיו מוכנים לקרוא לפתרון המועדף עליהם "מדינה פלסטינית עם ריבונות מוגבלת" ולא "אוטונומיה". אולם ככל שמדובר אכן בהסכמה ישראלית **למדינה** פלסטינית, בהגבלות שונות, שתי נקודות דורשות הבהרה:

1. אי אפשר יהיה לקיים אותה במתכונת "גבינה שוויצרית", כ"איים" בתוך הריבונות הישראלית, ומוגבלת ל-30 אחוזים מהשטח. זוהי בדיוק קונספציית האפרטהייד של דרום אפריקה שבמסגרתה הבנטוסטנים היו "עצמאיים". כל העולם, כולל ידידי ישראל, יתפוס זאת רק כך.
2. לא ניתן יהיה למנוע בהסכם ובאופן מעשי את השיבה הפלסטינית לאותה מדינה. גם לגופה של הבעיה וגם כהגבלה על הריבונות – אף אחד בעולם, ולא רק הפלסטינים, לא יקבל זאת.

על כן, מה שצריך וסביר לעמוד עליו במסגרת ההגבלות הוא: פירוז, במגבלות הקריטיות של מושג זה בעידן הנוכחי; וזכות התערבות צבאית של ישראל בשטח נגד איומים צבאיים וטרור, אם המדינה הפלסטינית לא תעשה זאת, כמימוש זכות ההגנה העצמית.

סוגיה זו מחייבת הבהרה. גם אם נניח שעליית חמאס לשלטון במדינה הפלסטינית שתקום, או כל גורם אחר שאינו מקבל הסכם שלום, תיאסר בכוח ההסכם, מה בדיוק ימנע אפשרות כזו בפועל – בין שהיא תקרה בכוח הזרוע או בבחירות? לאחר נסיגה ישראלית, קשה עד בלתי אפשרי יהיה למנוע השתלטות של חמאס על השטח או חלקים ממנו, או מצב של אנרכיה שלטונית. אלה המרגיעים שצה"ל חזק הוא הערובה להסכם מתעלמים מהמגבלות הבינלאומיות על פעילותו. כל פעולה צבאית ישראלית בשטח לאחר נסיגה צפויה להיתקל בהעדר לגיטימציה בינלאומית, כמו לאחר אוסלו ולאחר הנסיגה מעזה. זאת, לנוכח הנחת היסוד התרבותית במערב שאם "המדוכאים עלי אדמות" נוקטים באלימות, חזקה היא שיש לכך סיבות מוצדקות.

פירוז שימש תמיד אחת הערובות הביטחוניות העיקריות למקרה שההסדר לא יעמוד במבחן. אכן הייתה לסעיף כזה בהסכם שלום משמעות רבה כל זמן שהחימוש המוביל, בעידן הטכנולוגי הקודם, היה נשק כבד – בעיקר מטוסים, טנקים, רק"ם אחר וארטילריה קנית כבדה. אולם אין זה המצב עוד, בוודאי לא בהקשר הפלסטיני. בחזית הלוחמה כיום בולט נשק קל משקל ודל חתימה, דוגמת רקטות ארטילריות, כטב"מים קלים, רחפנים וטילי נ"ט ונ"מ. נשק זה ניתן בקלות לשימוש, להברחה, ובחלקו לייצור מקומי על ידי צבאות טרור, או קבוצות טרור חמושות. במדינה פלסטינית ריבונית, שצה"ל לא פועל בה בהתמדה ובשיטתיות, יהיה קשה מאוד למנוע התפשטות נרחבת של נשק כזה, עם או בלי הסכמת השלטונות. **מצב זה יעמיד את ישראל בסכנה חמורה של איום צבאי ראשי לאורך מאות קילומטרים של גבול משותף שעובר בלב הארץ ולכל אורכה, שלעומתו האיום מזירות עזה ולבנון מתגמד.**

לאור כל זאת, נראה שישראל תהיה חייבת לעמוד בהסכם על קיום סמכות ביטחונית עליונה מצידה בשטח, בהגדרה משפטית ומעשית כזו או אחרת, לפחות לתקופת מבחן ארוכה – למשל, 30 שנה.

קונפדרציה ישראלית-פלסטינית או אפילו ישראלית-פלסטינית-ירדנית, שבמסגרתה כל צד מחזיק באזרחות משלו, הוא רעיון שנשמע בעת ובעונה אחת, באופן פרדוקסאלי, בשני הקצוות של הוויכוח הפוליטי. בקצה האחד, הקונפדרציה נתפסת

---

[16] מתוך נוסח תוכנית האוטונומיה של בגין:
https://content.ecf.org.il/files/M00140_Israel%27sSelf-RulePlan-HebrewText_0.pdf
״סעיף 15: תושב אזורי יהודה, שומרון וחבל עזה, שיבקש אזרחות ישראלית – יקבלנה, בהתאם לחוק האזרחות של מדינת ישראל״;
״סעיף 16: תושבי יהודה, שומרון ועזה שיבחרו, לפי זכות הבחירה החופשית, באזרחות ישראלית, יהיו זכאים לבחור ולהיבחר לכנסת, לפי חוק הבחירות״;
״סעיף 20: תושבי ישראל יהיו רשאים לרכוש קרקע ולהתנחל באזורי יהודה, שומרון וחבל עזה. ערבים תושבי יהודה, שומרון וחבל עזה, שיהיו על-פי הברירה החופשית הניתנת להם לאזרחי ישראל, יהיו רשאים לרכוש קרקע ולהתיישב בישראל״.

כאמצעי למניעת חלוקת הארץ ושמירת זכות ההתנחלות בכל חלקיה. ואילו בקצה השני היא נתפסת כאמצעי להבטחת זכויות לאומיות ואזרחיות שוות לשני הצדדים לסכסוך במציאות שבה אפשרות החלוקה נראית כמתרחקת פיזית בשטח, וגם כפתרון שלא יותיר מיעוטים לאומיים מקופחים בכל אחת מן המדינות.

קונפדרציה היא מושג עמום מאוד. אבל מקובל להניח שהמושג כולל חופש תנועה וישיבה בכל שטחה וזכות לבחירת האזרחות המבוקשת לכל אחד על בסיס אינדיבידואלי. פירוש הדבר הוא תנועה וערבוב אוכלוסין לא רק בכיוון אחד, אלא בכל המרחב של הקונפדרציה. גם מי שחושב שניתן לעמוד על אזרחות נפרדת בתחומיה, צריך להביא בחשבון התיישבות מסיבית של ערביי השטחים, וערבים מכל רחבי המזרח התיכון, בשטח ישראל, שמציעה יתרונות כלכליים עצומים. כמו בכל העולם ובניגוד לתקוות רבים, לחץ ההגירה הבלתי נשלט יהיה לעבר העולם המפותח, אל תוך ישראל, ולא ממנה. בסופו של דבר, גם אם לפי ההסכם לא תהיה למתיישבים בפועל בישראל זכות לאזרחות ישראלית, הם יתבעו את האזרחות הזו, בתור תושבי קבע של ישראל וכחלק בלתי נפרד מאוכלוסייתה. בכל מקרה, בוודאי יתבעו אותה צאצאיהם שייוולדו בישראל, ולא ניתן יהיה לשלול אותה מהם לאורך זמן. לנוכח הדמוגרפיה האזורית, פירוש הדבר הוא סופה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, וסופה בכלל. הפרדה מדינית בין שני העמים היא האינטרס העליון של מדינת ישראל.

רעיון שהיה מקובל ומועדף בעבר על ממשלות מפלגת העבודה בישראל הוא הסכם הכולל את ירדן, שרוב אוכלוסייתה ממילא פלסטינית, ושבמסגרתו תוקם פדרציה ירדנית-פלסטינית על רובם הגדול של השטחים. רעיון זה מכיל בחובו מספר יתרונות מרכזיים: כאמור, המשטר ההאשמי היה תמיד, ונשאר, בעל ברית טבעי של ישראל נגד הרדיקליות הפלסטינית; והמסגרת הירדנית-פלסטינית הרחבה מכילה חלק גדול של הפזורה הפלסטינית, ובתוך כך גם מרחיבה את הפתרון המדיני עבור הפלסטינים ליותר מאשר מה שנתפס על ידם כגדם מדינה בגדה וברצועה. המדינה הפלסטינית תהיה מחוברת למדינה הירדנית דרך שני בתי נבחרים פדרטיביים, וזכות השיבה תהיה למדינה הזאת. חסידי האופציה הזו מאמינים שלמדינה הפדרטיבית ימשיך להיות צבא ירדני בלבד, שאופיו "ירדני", ושכל הנשק יהיה בשליטה הירדנית. הגבול בכפר סבא יהיה עם ירדן ולא עם פלסטין.

מנגד, לא ברור האם המשטר ההאשמי עדיין מעוניין בהסדר כזה לנוכח הרוב הפלסטיני המוחלט שייווצר בפדרציה ירדנית-פלסטינית. אכן, הצד הפלסטיני עשוי לראות בהסדר כזה קרש קפיצה לקראת מדינה פלסטינית משני צידי נהר הירדן. בעבר היו בישראל שראו בהפניית השאיפות הפלסטיניות מזרחה פתרון רצוי. אולם יש החוששים שמה שישראל תקבל כתוצאה מכך הוא יריב פלסטיני מחוזק בהרבה, על שתי הגדות, הפועל ברוח הסיסמה הפלסטינית הישנה ש"הדרך לירושלים עוברת בעמאן".

אופציה נוספת היא פינוי חד-צדדי ישראלי של כ-70 אחוזים משטח הגדה ושל רצועת עזה כולה. זאת, תוך שמירה על גושי ההתנחלויות העיקריים הצמודים לקווי 67' ועל בקעת הירדן, על נוכחות צבאית בשטח ועל זכות ישראל להתערב באופן פעיל, מכוח זכותה להגנה עצמית, בכל מקרה של השתלטות חמאסית או היווצרות איום צבאי או טרוריסטי בשטח המפונה.

ואולם המכשולים בפני צעד כזה הם עצומים. רעיון ההיפרדות ספג מכה אנושה בדעת הקהל הישראלית בעקבות כל מה שבא בעקבות ההיפרדות מרצועת עזה – עליית חמאס, סבבי הלחימה החוזרים עם הארגון, מטחי הרקטות וה-7 באוקטובר. בנוסף, המצב בשטח אינו דומה עוד לזה ששרר בזמן שלושת סיבובי המשא ומתן שנזכרו לעיל. ההתנחלות היהודית בלב האזורים צפופי האוכלוסין הפלסטיניים בעומק הגדה התרחבה מאוד ופינויה הפך ככל הנראה בלתי-אפשרי. לא רק היקף ההתנחלות מונע זאת, אלא גם נחישות המתנחלים שלא להתפנות. יש לומר כי נחישות זו הפכה למוחלטת בעקבות משבר המחאה החברתית על רקע קידום המהפכה המשפטית בישראל ב-2023 ומה שנתפס בימין כסרבנות של ממש נגד סמכות ממשלה נבחרת. בקרב מגזר ניכר בין המתנחלים אף גברה מאוד הרדיקליזציה, שבין ביטוייה כפירה בסמכות המדינה ואידיאולוגיה של אלימות נגד הפלסטינים.

לאן מכאן?

סקירת מרחב האפשרויות בנוגע להסדר אפשרי בין ישראל לפלסטינים והמכשולים הגבוהים בדרך אליו היא מתסכלת, ואולי אף נוטה לייאש. ההשוואה למצרים ולשלום שהושג עמה אינה במקומה. מצרים וישראל לא נאבקו על אותה ארץ, והסכסוך במובנו העמוק היה תמיד פריפריאלי לאינטרס הלאומי המצרי. הופעת סאדאת פלסטיני אינה בלתי-אפשרית, אך המכשולים שבפניהם יעמוד משמעותיים בהרבה, והסיכוי שיירצח אם יוותר על עמדות יסוד פלסטיניות גבוה יותר. ועם זאת, המציאות המקומית, האזורית והעולמית היא דינמית, וקשה לדעת לאיזה כיוונים היא תתפתח בעקבות מלחמה טראומטית

ורבת תהפוכות, שהשפעתה על המזרח התיכון בכלל ועל הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט אינה ידועה ורחוקה מלהתברר במלואה.

התקדמות להסדר הבעיה הפלסטינית נשארת אינטרס ישראלי מן המעלה הראשונה, שכפוף רק לעצם קיומה וביטחונה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. אשליה היא לחשוב שישראל תוכל להתקיים בלי שתישאר בעלת רוב יהודי מכריע, ותבטיח, בעת ובעונה אחת, שוויון אזרחי נאות למיעוטיה. ישראל צריכה לעצור ככל האפשר את המשך ההתנחלות באזורים צפופי האוכלוסייה הפלסטינית באופן שימנע הפרדה בין שני העמים. והיא צריכה לאמץ עמדה, שראש הממשלה נתניהו ביטא בנאום בר-אילן ב-2009 וגם לאחר מכן, כששאל אם המדינה הפלסטינית תהיה איראן או קוסטה ריקה. עמדה זו צריכה לכלול את קבלת רעיון שתי המדינות, והתנייתו בשינויים מעשיים מטעם הרשות הפלסטינית בכל הנוגע לשיח הלגיטימיות של ישראל, מימון משפחות המחבלים ונטישה של אתוס השיבה. כל זאת לא כתירוץ למנוע התקדמות במשא ומתן, אלא משום שיש לכל אלה השלכות מעשיות ביחס לעמדות המדיניות האופרטיביות של הרשות.[17] זאת ועוד, ההצעה הישראלית צריכה להיות מותנית בהשגת הסכמה בנוגע לזכותה של ישראל להתערב בשטח הפלסטיני נגד כל איום צבאי או טרוריסטי מכוח זכותה להגנה עצמית, כולל סמכות ביטחונית עליונה מוסכמת לתקופה ממושכת.

קשה לראות את הפלסטינים מקבלים ומיישמים כל זאת בעתיד הנראה לעין. אבל עמדה כזו תרחיק את סכנת המדינה האחת, תעביר את נטל ההוכחה לצד הפלסטיני, תציג עמדה חיובית-יוזמת-קונסטרוקטיבית בזירה הבינלאומית והמזרח־תיכונית, ותאפשר לישראל את הלגיטימיות הנדרשת בזירות אלו, לפחות מול ידידיה.

[17] ראו אודי דקל ונוי שלו, "גלישה למציאות של 'מדינה אחת' – מאיצים פעילים ובולמים אפשריים", *המכון למחקרי ביטחון לאומי*, 14 בספטמבר 2025.

הזהות הישראלית, "כור ההיתוך" ו"הממלכתיות"

בן־גוריון ראה בקליטת העלייה ההמונית ובהפיכת העליות מפזורות רחוקות לעם אחד בעל זהות משותפת מודרנית ואופי "ממלכתי" את המשימה הלאומית הראשונה במעלה. מאז נשמעו ביקורות רבות על תפיסת "כור ההיתוך", חלקן מוצדקות. אבל התהליך בעיקרו הצליח: נוצרה זהות ישראלית חזקה, גם אם מגוונת ועשירה יותר במרכיביה התרבותיים.

הזהות הזו נסדקת היום. הפער בין שני קצות המחנות הפוליטיים-אידיאולוגיים-ערכיים המרכזיים בישראל, בייחוד בשאלת עתיד השטחים, מעמיק מאוד, עד כדי התגברות השיח בדבר "מדינת ישראל" ו"מדינת יהודה". שאלת הציות למרות ממשלה נבחרת מאיימת על עקרון הממלכתיות שהחזיק מעמד לאורך עשרות שנים של מחלוקות בשאלות יסוד.

בנוסף, הפכה ההתבדלות של המגזר החרדי לבעיה קיומית. בן־גוריון הסכים לשחרור מכסה בת כמה מאות תלמידי ישיבה משירות צבאי לאחר האסון שפקד את עולם הישיבות בשואה. אולם בינתיים צמחה התופעה לקנה מידה המוני. גברי המגזר החרדי סגורים בישיבות ובכוללים, אינם לומדים לימודי ליבה, אינם משרתים בצבא ואינם עובדים. המגזר כולו מתפרנס מקצבאות המדינה, וחלקו באוכלוסייה גדל במהירות עקב ריבוי טבעי גבוה מאוד. מצב כזה לא התקיים מעולם, לא קיים בשום מקום אחר בעולם, ואינו בר־קיימא.

מתרחשים במגזר החרדי גם תהליכי מודרניזציה בלתי נמנעים, כולל חוגים שמגדירים עצמם כ"חרדים מודרניים". אבל שליטת הרבנים והמפלגות החרדיות מקבעת את המצב הקיים. ביטול משטר הקצבאות ושחרור האברכים מהישיבות לעבודה הם תנאים הכרחיים לשגשוגה ולקיומה של ישראל, אף יותר מגיוס לצבא.

***

מדינת ישראל עשתה דרך ארוכה מאוד מאז גיבש בן־גוריון את עקרונות תורת הביטחון במדינה קטנה וענייה. ועם זאת, האתגרים שהיא עומדת בפניהם עדיין עצומים, ובאופן מפתיע הם, והקווים המנחים להתמודדות עימם, נותרו במידה רבה בעינם – בהתאמה לנתוני ההווה. בצד מגמות מדאיגות, לחברה הישראלית יכולות ואיכויות משמעותיות רבות שניתן לבנות עליהן, והמשברים החמורים שהיא נתונה בהם עשויים לדרבן התאמות עומק הכרחיות.